

DEDE KORKUT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research
Cilt / Volume 10 Sayı / Issue 25 Ağustos / August 2021
Samsun-Türkiye / Turkey

ISSN: 2147- 5490
www.dedekorkutdersisi.com

DOI: <http://dx.doi.org/10.25068/dedekorkut426>

Araştırma Makalesi / Research Article

Divan Şairinin Gözünden Çiftçi-Köylü Portresi

A Portrait of the Farmer-Peasant from the Perspective of Divan Poets

Öz

Çiftçilik dünyanın en eski faaliyetlerinden biri olarak kabul edilebilir. Fizyolojik ihtiyaçları dolayısıyla varlıklarını devam ettirebilmek için insanlar beslenme gereksinimi duymuşlardır. Bu gereksinim sebebiyle insanoğlu avcılığın yanı sıra zirai faaliyetlere yönelmiştir. Daha sonraki dönemlerde tarımsal etkinliklerin belli bir düzen içerisinde yapılmasıyla çiftçilik mesleği ortaya çıkmıştır. Osmanlılarda tarımla uğraşan çiftçi-köylü kesimini ifade etmek için reaya kelimesi kullanılmaktaydı. Ancak bu tabir, onlarla bütünleşmiş kati bir isimlendirme değildir. Ayrıca reaya, asker toplulukları dışında kalanlar için hiçbir dinî ve etnik fark gözetilmeden söylenen umumi bir adlandırmaydı. Bu kesim devletin gözünde her zaman korunup himaye edilmesi gereken ana tabanı teşkil ediyordu. Osmanlı devletinde belli bir zümreyi oluşturan ve önemli bir yer tutan çiftçi-köylü zümresinin, divan şairlerinin ilgi alanına girdiği ve çeşitli şekillerde şiirlerde yer aldığı görülmektedir. Divanlar ve mesneviler taranmak suretiyle çiftçi-köylü kavramının yer aldığı şiirlere yönelik okumalar gerçekleştirildi. Makalede çiftçi-köylü iki ana başlık altında ele alındı. Birinci bölümde çiftçi ile ilgili bazı hususlar alt başlıklar hâlinde irdelendi. İkinci bölümde ise çiftçiye benzetilen unsurlar, örnek beyitler çerçevesinde incelendi. Böylece divan şairinin gözünden çiftçi portresi ortaya konuldu. Mesnevilerde divanlara nazaran daha fazla çiftçi-köylü kavramına yer verildiği, canlı betimlemelerin yapıldığı görüldü. Çiftçi-köylüye dair yapılan incelemede dikkat çeken en önemli husus şairlerin, kimi zaman övgü dolu ifadeler kullansa da bu kesime "hakir" olarak bakmalarıdır. Bu çalışma, Osmanlı toplumundan bir kesimin portresini dikkatlere sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Divan Şairi, Çiftçi-Köylü, divan şiiri.

Abstract

Farming is likely to be considered one of the oldest activities in the world. Because of their physiological needs, people felt the need for nutrition in order to survive. Due to this requirement, human beings have turned to agricultural activities besides hunting. In the later periods, the farming profession emerged with the agricultural activities carried out in a certain order. The Ottomans used the word "rayah" to refer to farmers-peasants engaged in agriculture. However, this phrase is not an absolute denotation that is fully associated with them. The word "rayah" was a public denotation used regardless of religion or ethnicity to refer to those outside of military communities. For the state, this segment constituted the main social base that needed to be protected and guarded at all times. It is observed that farmers-peasants, who constituted a certain class and held an important place in the Ottoman state, were of interest to divan poets and included in their poems in various manners. Readings towards poems containing the concept of farmer-peasant were made by scanning divans and masnavis. In the present study, the concept of farmer-peasant was discussed under two main sections. In the first section, certain matters regarding farmers were examined in the form of sub-headings. In the second section, the elements likened to farmers were examined within the framework of sample couplets. Therefore, a portrait of the farmer from the perspective of divan poets was created. It was observed that the concept of farmer-peasant was included more commonly in masnavis compared to divans, and that vivacious descriptions were made. The most striking findings obtained during the examination of the concept is that although the poets used complimentary expressions towards from time to time, they "looked down on" this social segment. The present study aims to present the portrait of a social segment from the Ottoman society to attention.

Keywords: Divan Poets, Farmer-Peasant, divan poetry word asset, discourse, Gypsy, culture, othering.

Osman Kufacı*

Sinop Üniversitesi

Sorumlu Yazar / Corresponding Author

* Doç. Dr.
Sinop Üniv., Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Sinop-Türkiye.
Elmek: osmankufaci@hotmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8505-6518>

Makale Geçmişi / Article History

Geliş Tarihi: 24.05.2021
Kabul Tarihi: 06.08.2021
E-yayın Tarihi: 15.08.2021

Giriş

İnsanoğlu, yaratıldığı ilk günden itibaren beslenme ihtiyacını karşılayabilmek için öncelikle avcılık, toplayıcılık gibi faaliyetler yapma gereği duymuştur. Sonra bu gibi faaliyetlerin hayatın idame ettirilme sürecinde yeterli olamayacağını düşünmüş ve tarımla uğraşmaya başlamıştır. Daha sonra ise, zirai faaliyetlerini belirli bir düzene yerleştirerek bu sahada uzmanlaşma sürecine girmiştir (Karaboğa, 2012: 314).

Günümüzde sanayileşen toplumlarda dahi tarımsal faaliyetlere azımsanmayacak ölçüde önem verilmiştir. Aslında bu durum, tarımın tüm zamanlarda değerinden bir şey kaybetmediğini açıkça meydana çıkarmaktadır. Dünya üzerindeki hiçbir devlet sanayileşme sürecini tamamladıktan sonra bile zirai faaliyetlerini bırakmamış, aksine gelişmiş teknolojik araçları kullanmak suretiyle tarımdan en yüksek verimi almayı hedeflemiştir. 15. ve 16. yüzyıllarda kuvvetinden ve görkeminden bahsettiren Osmanlı İmparatorluğu'nda bu ekonomik faaliyet alanının devletin âdeta bir politikası hâline gelmiş olmasının büyük bir anlamı vardır. Osmanlı kurulduktan sonra tarım sahalarının mülkiyet hakkının bizzat devlet yükümlülüğünde bırakılması, tarımsal faaliyetlerin devlet denetiminde yapılması sürecinin başlangıcıdır. Devlet, toprağı değerlendirme hususunda köylüye birtakım sorumluluklar yüklemiştir (Karaboğa, 2012: 314).

Osmanlı Devleti, devrin şartları sebebiyle üretim merkezli bir ekonomi politikası takip etmiş, zirai üretimin her aşamasını denetim altına almak maksadıyla tüm sancaklara, o yerin niteliğine özgü, kanunnameler düzenlemiş, üreticiyi direkt kontrol etmeyi hedeflemiştir. Devletin iktisadi alanda ortaya koyduğu stratejiler ve Osmanlı coğrafyasının içinde bulunduğu fiziki ve sosyal şartlar da tarımsal verimliliği doğrudan etkilemektedir. Bu husus, yalnız çiftçi-köylüye değil aynı zamanda devletin o yıl içerisinde alması gereken vergilere de tesir etmekteydi (Karaboğa, 2012: 314-315).

Aslında Osmanlı Devleti'nin ekonomi temeli (diğer tüm kapitalizm öncesi ekonomilerdeki gibi) zirai faaliyetlere dayanmaktaydı. Devletin esas problemi, düzene sokmuş olduğu ekonomik artığı kontrol etmek ve arttırmak; dahası devamlılığını sürdürebilmektir. Bu hâl, devletin denetimindeki toprak ve işgücünü genişletmek için düzenli fasıllarla savaflara ve toplumsal çatışmayı ortadan kaldıracak ve bir anlamda sistemin kendini yeniden üretmesini temin edecek rasyonel bir toprak-işgücü ilişkisinin tesis edilmesine neden olmuştur (Pala, 1996: 39).

Köylüler yani çiftçiler şehir halkının yanında üretici sınıf olarak yer almaktaydı. Devletin, genel ekonomik yapısı tarıma dayanıyordu. Bundan dolayı ziraatla meşgul olan köylüler devlet nazarında önemli bir konumdaydı. Nitekim Osmanlı ordusunun büyük bir bölümü, toprak ve üretim vergisi ile kurulduğu için tarıma dayalı devlet ekonomisi, köylüyü toplumun temel yapı taşlarından biri hâline getirmişti. Osmanlı Devleti'nin ekonomisinin esasını tarım oluşturduğu için nüfusun büyük bir kesimi köylerde ikamet ediyordu (Kazıcı, 2017: 130).

Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyal yapı iki farklı kesimden meydana gelmekteydi: Bunlar, yöneticiler ve reaya idi. Reaya, göçebeler, köylüler, tüccarlar ve zanaatkârlardan teşekkül etmişti. Bunlar, üretim ve ticaret yapar, padişaha vergi öderdi. Hâkim sınıfın üyeleri üretimle uğraşmazdı. Padişahı temsil eden bu kesim, kendileri ve padişah için vergi toplama yetkisini kullanır, devletin ve askeri teşkilatlanmanın

devamlılığını temin ederlerdi. Devletin ekonomi düzeni, taşrada yer alan askeri teşkilatlanma vasıtasıyla sağlanmakta ve iktisadi artığa bu örgütlenme aracılığıyla el konulmaktaydı. Kuramsal olarak tüm topraklar padişaha aitti. Yönetici sınıf üyelerine vergi toplama yetkisi devlete temel olarak askeri hizmet sağlama karşılığında, tımar ismi altında havale edilmiştir. İşte Osmanlı'da tarımsal teşkilatlanmanın, aynı zamanda iktisadi örgütlenmenin, omurgasını meydana getiren tımar sistemi ve mirî toprak rejimi budur (Pala, 1996: 39-40). Osmanlı İmparatorluğu'nda reaya içerisinde yer alan köylü-çiftçi sınıfının can ve mal güvenliğini devlet sağlamak mecburiyetinde idi. Bu bakımdan, ilmiye sınıfı istisna tutulmak üzere, imtiyazlı addedilen yönetici zümreye göre daha iyi bir konumu bulunmaktaydı (Akyılmaz, 1999: 43).

Osmanlı Devleti'nde klasik dönemde sosyal yapı ödemeye zorunlu oldukları vergiler göz önünde bulundurulduklarında iki gruba ayrılır. İlki, vergilerden muaf olan askerler ile devlette çeşitli görevleri yapanlar ve ilmiye sınıfına mensup olanların meydana getirdiği kesim; ikinci grup ise şehirliler, köylüler ve göçebe aşiretlerin oluşturduğu umumi olarak reaya olarak adlandırılan vergi mükellefi olan topluluktur. Birinci gruptakilere yöneticiler, ikincisine ise yönetilenler adı verilmektedir (Çelik, 2012: 92).

Osmanlı İmparatorluğu'nda tarımla uğraşan çiftçi-köylü kesimi, reaya kelimesiyle zikredilmekle beraber bu tabir, onlarla bütünleşmiş kesin bir isimlendirme değildir. Reaya, askerî zümre dışında kalanlar için hiçbir dinî ve etnik kimlik göz önünde bulundurulmaksızın yapılan umumi bir adlandırma idi. Ayrıca devlet için her zaman gözetilmesi gereken ana tabanı teşkil ediyordu. Vergileri tanzim eden kanunnamelerde, bahis konusu askerî-reaya ayrımı üzerinde özenle durularak, reaya olmayan ve askerî sınıfı oluşturan topluluklar birer birer belirtilmiştir. Nitekim 19. yüzyılda reaya kavramı Müslüman olmayanları karşılayan bir mana da yüklenmiştir. Reaya, belli dönemlerde gerçekleştirilen arazi tahrirlerinde, işlemekle sorumlu olduğu toprakları ile beraber deftere yazılır ve belli bir sipahinin üzerine kaydedilirdi. Böylece reaya toprakla bağlanmış olmaktadır. Reayanın sipahilere ödemekle zorunlu olduğu vergiler, toprakla olan ilişkileri ve hangi şartlarda bu ilişkinin sonlanacağı birçok kanunnameye titizlikle gösterilmiştir (Çelik, 2012: 92).

İşte Osmanlı devletinde yukarıda anlatıldığı şekliyle önemli bir yer tutan çiftçi-köylü kesimi, divan şairlerinin gözünden kaçmamış, divan şiirinde çeşitli ilgilerle ve şekillerde söz konusu edilmiştir. Çalışmada bahsi geçen kesim, "Çiftçi İle İlgili Genel Hususlar" ve "Çiftçiye Benzetilen Unsurlar" başlıkları altında ele alınmıştır.

1. Çiftçi İle İlgili Genel Hususlar

1.1. Çiftçi İle İlgili İktisadi Hususlar

1.1.1. Fakir Olması

Osmanlı İmparatorluğu'nda "ekâbir" e karşı köylüler sürekli "fakir" ve "yoksul" tabirleri ile korunması gereken bir zümre olarak görülmüştür (Kazıcı, 2017: 138). Bilhassa Lale devrinden sonra ekonomik sebeplerle pek çok kişi vergilerden kurtulma maksadıyla çiftçiliği terk etmiştir. Bu kişiler, başka işlerde çalışmak üzere Bursa, Edirne ve İstanbul'a göç ederler. Bundan dolayı İstanbul'un nüfusu çok artar. Bu durum da başkentte gıda ürünlerinin azalmasına ve güvenlik sorunlarına neden olur (Tabakoğlu, 2016: 485). Aşağıdaki beyitte bu bilgileri doğrulayacak biçimde Osmanlı dönemi

çiftçisinin fiziki ve ekonomik durumu hakkında bir izlenim yer almaktadır. Buna göre Osmanlı çiftçisi zayıf ve bir saman çöpüne sahiptir. “Bir saman çöpüne sahip” ibaresi anlam bakımından hem çiftçinin fakirliğini hem de saman üretimini akla getirmektedir:

*Dihkân-ı kûy-ı ışık ideli kendi kendümi
Cism-i nizârveş dahı bir kâha malikin*

Gelibolulu Mustafa Âlî (Aksoyak, 2018: 1064)

“ Kendi kendimi aşk mahallesinin çiftçisi eylediğimden beri zayıf vücudum gibi bir saman çöpüne sahibim.”

Ahmed-i Rıdvan'ın (öl. 1528-1538) *Rıdvaniye'*sinde dihan (çiftçi), “Padişah Behram ve Köylü Kızı” başlıklı kısımda yer alır. Padişah Behrâm bir gün ava çıkar. O gün çok yağmur yağmakta ve göz gözü görmemektedir. Karanlık içerisinde yol alırken bir köye ulaşır ve bir çiftçinin evinde misafir olur. Köylü onun padişah olduğunu anlamaz. Öylesine bir misafir olduğunu sanır. Sabahleyin süt bakımından zarar ettikleri söylenir. Bu çiftçinin ay gibi bir kızı vardır. Bu zarar üzerine kız, halkın padişahın elinden gönlü yaralı olduğunu söyler. Padişah bu söz karşısında şaşırır. Ayrıca kıza âşık olan padişah o gün orada kalır. Akşam olduğunda fakir çiftçi padişaha çok hizmet edip ikramda bulunur. Padişahın kalbi şaraptan ferah bulur. Gönlünün perdesi ortadan kalkar. Köylüye, kızını getir, der. Çiftçi, kızını misafire getirir. Kız ile padişah bir zaman otururlar. Padişah, köylü kızı ile evlenmek amacıyla şehre varmak için acele eder. Sabah olunca koyunların sütünün çok olduğu haberi gelir. Bunun üzerine köylü kızı, padişahın gönlü hoş olmuştur, kalbine safa nuru dolmuştur, onun için rızkımız artmıştır, der. Padişah bu sözü duyunca mutlu olur. Padişahlarını kaybeden askerler Behram'ı bulmak için dağılırlar. Köylünün evine geldiklerinde onu görürler. Köylü, misafirin padişah olduğunu anlar, ondan gereği gibi hizmet edemediği için özür diler. Behram, bu hizmeti kabul eyler. Behram, tahtına gelince bütün macerasını beylere nakleder. Gönlünün derdini ve köylünün kızını betimler. Köylüye, o zaman çok kişi, büyüklerden birçok erkek ve kadın, gönderirler. Bunlar varıp durumu anlatırlar. Köylüye bu durum arz olunca köylü sevincinden külâhını yukarı fırlatır. “Bu kız padişahın cariyesidir.” der. “Sultan nerede, fakir çiftçi nerede, zerre nerede, parlak güneş nerededir.” der. “Padişahın emri can ile baş üstüne.” der. Bu sözü büyükler dinleyince köylünün yanından kalkıp padişahın huzuruna varırlar. Durumu padişahla paylaşırlar. Padişah bir büyük düğün yemeği olmasını emreder. Hazine ile at ve deve yükletip kıza birçok katar gönderir. Çiftçiye köyünü mülk olarak verir ve ondan başka birçok köyü bağışlar. Köylüye padişahın fermanını iletirler. Padişahın sarayına kızını getirirler. Padişah ile köylünün kızı buluşurlar.

Padişah zenginliğin, ihtişamın sembolü iken, çiftçi fakirliğin, en alt kademenin simgesi durumundadır. Bu hikâyede padişah ile tezat oluşturması hasebiyle dihan (köylü) özellikle seçilmiştir:

*Kanı sultân kanda dihkân-ı fakîr
Kandadur zerre kanı mihr-i münîr*

Ahmed-i Rıdvan, *Hüsrev ü Şîrîn* (Tavukçu, 2018: 56)

“Sultan nerede, fakir çiftçi nerede? Zerre nerede, parlak güneş nerededir?”

1.1.2. Vergi alınması

Toprağını işleyen ve üretimin sahibi olan köylü, toprak kirasını veya vergisini öşür adı altında sipahiye ödemek mecburiyetindedir. Toplam mükellefiyet umumiyetle % 15'ten fazlasını geçemez. Harac-ı mukaseme vergisi ise topraktan elde edilen ürünlerden toprağın durumuna göre öşürden yarısına kadar (% 10-50) alınır. Öşür resm-i bağ, resm-i sıra, resm-i bostan gibi vb. vergi çeşitlerini içermekteydi (Tabakoğlu, 2007: 101). Fakat Osmanlılarda öşür denilince, kuruluş dönemindeki mülk arazi gelirlerinden alınan gerçek anlamdaki öşür ve arazi-i emiriyyeye esas olmak üzere alınan ve amme-i nas (halk kitlesi) tarafından galat-ı fahiş olarak adlandırılan harac-ı mukasem akla gelmektedir (Becerme, t.y. : 39; Kazıcı, 2017: 138). Yukarıda anlatılanlara paralel olarak aşağıdaki beyitte tarladaki ürünün yarısının öşür vergisi (harac-ı mukasem) adıyla alınması talan olarak görülmüştür:

*Hâşıl oldukça kiştzârunda
Nışfi 'öşr adına olur tâlân*

Gelibolulu Mustafa Âli (Aksoyak, 2018: 483)

“Tarlanda ürün oldukça onun yarısı öşür vergisi adıyla yağma olur.”

Bir ailenin geçimini temin edecek büyüklüğe sahip toprağın işletilmesi/işlenmesi prensibine dayanan çift-hâne sistemi, klasik dönemde Osmanlı Devleti'nin ana vasıflarındandır. “Çift” olarak adlandırılan bu toprağın “rakabesi” (çıplak mülkiyeti) devlete aitti. Sadece işletme hakkına sahip olan aile, bu toprağı zorunlu durumlar dışında daima işlemekle sorumluydu. Ailenin işletme hakkını elinde bulundurduğu bu toprak için devlete, yani (onun temsilcisi) sipahiye ödemek mecburiyetinde olduğu vergiye, “resm-i çift” denilmektedir. Bu vergi, kişinin ödemek zorunda olduğu bir vergi değildir. Çift-hâne sistemindeki ünitenin vergilendirilmesidir. Bu vergiyi aksatmadan ödediği müddetçe köylü, toprağı kontrolü altında bulunduruyordu. Hatta işlemekte olduğu bu toprak babadan oğula geçebiliyordu (Gümüşçü-Özünü, 2016: 178; İnalçık, 2009: 7).

*Tek diyüp çift diyüp gılâlun alur
Şahne adına bir gürisne 'avân*

Gelibolulu Mustafa Âli (Aksoyak, 2018: 483)

“Vergi memuru adıyla zamanın aç gelip tek deyip çift deyip mahsülünü (gelirini) alır.”

Gelibolulu Mustafa Âli “Ol har” (eşek) tabiri ile zabıta memurunu kastetmiş olmalıdır. Beyitten devlet görevlisine verilen tohuma karşılık saman alındığını öğreniyoruz:

*Katı tohm-ı halâl ise ol har
Tohmuna kor bir iki torba saman*

Gelibolulu Mustafa Âli (Aksoyak, 2018: 483)

“O eşek çok helal tohum (meşru bir münasebet sonucu doğmuş bir kimse) ise tohumuna bir iki torba saman bırakır.”

Toprak sahiplerinin sarhoş olmaları durumunda öküzlerinin ellerinden alınması söz konusudur:

*Gâh olur kim öküzlerün de yinür
Bulnursan şarâb içüp sekrân*

Gelibolulu Mustafa Âli (Aksoyak, 2018: 483)

“Bazı zamanlarda şarap içip sarhoş bulunursan öküzlerin de yenilir.”

“Şahne” kelimesinin birden fazla anlamı olmakla birlikte aşağıdaki beyitte “öşür vergisi toplayıcısı”, “vergi memuru” manasını taşır. Şair, orijinal bir imge peşinden koşarken sosyal hayattaki bir durumdan yola çıkar. Seçkin ve özel manalar hüner ülkesinin beylerine mahsustur. Nitekim kalem, çiftçi gibi (yeni mahsuller ortaya çıkarandır), şair ise onun vergi toplayıcısı (kalemın ortaya koyduğu yeni mahsullerden istifade eden, alan)dır:

*Hâsıdur mülk-i hüner beglerinün ma'nû-i hâs
Hâme dihkân gibidür şâ'ir anun şahnesidür*

Gelibolulu Mustafa Âli (Aksoyak, 2018: 672)

“Seçkin mana hüner ülkesinin beylerine mahsustur. Kalem çiftçi gibidir, şair ise onun vergi toplayıcısıdır.”

1.2. Çiftçilik Mesleği ile İlgili Hususlar

1.2.1. Çiftçilik Sanatı

Hikmet-nâme' nin birinci cildindeki bir bölüm “Fî zikri san'atı'l-felâha” (Çiftçilik Sanatının Zikrinde) başlığını taşır. Allah'ın Kur'an'da çiftçilik sanatı için “Biz bolca su indirdik.” (Abese 80/25) dediği, sonra da “Sonra toprağı, uygun şekilde yarıdık!” (Abese 80/26) (Karaman vd., 2018: 584) buyurduğu dile getirilir. Eserde daha sonraki ayetlere yer verilmez. Ancak daha sonraki ayet/ayetlerde “Oradan ekinler bitirdik.” (Abese 80/27) vb. Allah'ın verdiği nimetler sayılır. Gerçi dünyada sanatlar çoktur ama hepsinin öncesi çiftçiliktir. Bu büyük meslek, mübarek meslektir. Dünyada ilk önce onu Hz. Âdem yapmıştır. Burada çiftçilik sanatına dair olumlu bir bakış açısı görülür. Ayrıca çiftçiliğin peygamber mesleği olduğu dolaylı olarak ifade edilir.

İnsan, yabani hayvan, kuş (olsun hepsi) çiftçilerden iyilik görür. Çiftçiler o zamanda ekmese (idi) şehirlerde oturanlar, yaşayamazdı. Her ne kadar rızkı veren bizzat Allah'sa da çiftçilik arada sebeptir. Rızkını (tohumunu) yere saçıp göğe yönelir, yani Allah'tan her gün yağmur ister. Yıldan yıla sabır ve istekte bulunur ki halka rızkını veren Allah rızkını versin. Bu sözlerle çiftçilerin iyi niyeti, insanlar arasındaki fonksiyonu, çalışkanlığı belirtilir.

Ekincide bu kadar faziletler olmasına rağmen şaşılacak şey onu rezil olarak görürler. Bir asker görseler itaat ederler. Hoş karşılar, hizmet eder ve ikramda bulunurlar. İkinci koyun ve asker de kurttur. Kurt, koyunu bulunca yemez mi? Bu ifadelerde çiftçinin hakir ve aciz görülmesi söz konusudur:

*Felâhat san'atı-çün bil hakikat
Meger Kur'ân içinde Bârî 'izzet*

İbrahim İbn-i Bâlî, *Hikmet-nâme* I (Altun, 2017: 382)

“Doğrusu (şunu) bil Allah Teâla Kur'an'da çiftçilik sanatı için,”

Didi "İnnâ sababne'l-mâ'e sabbâ"
Dahu "Sümme şakaknâ'l-arda şakkâ"

İbrahim İbn-i Bâlî, *Hikmet-nâme I* (Altun, 2017: 382)

"Gerçekten biz, yağmuru bol bol yağdırdık." (Abese 25) dedi. Ayrıca "Sonra toprağı, iyiden iyiye yardık!" (Abese 26) dedi.

Cihânda çokdur gerçi sanâ'at
Mukaddemdür kamusından felâhat

İbrahim İbn-i Bâlî, *Hikmet-nâme I* (Altun, 2017: 382-383)

"Gerçi dünyada sanat çoktur ama hepsinden önce çiftçilik gelir."

Mübârek pîşedür bu pîşe a'zam
Cihânda evvel itdi anı Âdem

"Bu büyük meslek, mübarek meslektir. Dünyada ilk önce onu Hz. Âdem yaptı."

Eger âdem eger vahş u eger tayr
Görür ehl-i felâhatdan kamu hayr

"Gerek insan, gerek yabancı hayvan, gerekse kuş (olsun) hepsi çiftçilerden iyilik görür."

Felâda ekmese ehl-i felâhat
Medâyin ehl itmezdi ma'îşet

"Çiftçiler o zamanda ekmese (idi) şehirlerde oturanlar, geçinemezdi."

Hakikat rızk viren hâd Çalap' dur
Ekincilik ara yirde sebebdür

"Doğrusu rızkı veren bizzat Allah'tır. Ekincilik arada sebeptir."

Saçar rızkın yire göge tutar yüz
Diler ya'nî Hudâ'dan gays her rûz

"Rızkını (tohumunu) yere saçıp göğe yönelir, yani Allah'tan her gün yağmur diler."

Kılur yıldan yıla sabr u temennâ
Ki rızkın vire Rezzâku'l-berâyâ

"Yıldan yıla sabır ve temennide bulunur ki halka rızkını veren Allah rızkını versin."

Ekincide var-iken bu fezâyil
'Aceb budur ki görürler erâzil

"Ekincide bu (kadar) faziletler (üstünlükler) var iken şaşılacak (şeydir ki) (onu) rezil (olarak) görürler."

Olurlar sipeli görseler râm
İderler hizmet ü ikbâl ü ikrâm

"(Bir) asker görseler itaat ederler. Hoş karşılar, hizmet eder ve ikramda bulunurlar."

*Ekinci gûsfende vü gürg cündî
Yimez mi gürg bulcak gûsfendi*

İbrahim İbn-i Bâlî, *Hikmet-nâme I* (Altun, 2017: 383)

“Ekinci koyun ve asker (de) kurt(tur). Kurt, koyunu bulunca yemez mi?”

1.2.2. Çiftçilik ve İmaretin İki Meslek Olması

İskender’in bir bölük insana uğrayıp onların durumlarını sorması üzerine aldığı cevaplardan biri de Yecüc ve Mecüc’ün bu halkın çiftçilik etmesini engellemesidir:

*Ger imâret idevüz ger kişt-kâr
Ye’cüc ü Me’cüc iderler târ u mâr*

Ahmedî, *İskendername* (Akdoğan, 2018: 245)

“Bazen bayındırlık faaliyetinde bulunur bazen de çiftçilik ederiz. Yecüc ve Mecüc (bunları) darmadağınık eder.”

1.2.3. Çiftçiliğin Aslı

Fî felâhati'z-zer’ (Tohum Ekme Çiftçiliğinde) başlıklı kısımda çiftçiliğin iki türlü olduğu, birinin (tohum) ekmek, diğerinin ise ağaç dikmek olduğu, çiftçiliğin aslının ziraat olduğu dile getiriliyor:

*Ekincilik ikidür biri ekmek
İkincisi yire eşcâr dikmek*

İbrahim İbn-i Bâlî, *Hikmet-nâme I* (Altun, 2017: 384)

“Çiftçilik iki türdür: Biri ekmek, ikincisi ise yere ağaçlar dikmek.”

*

*Şu nev’i kim dirler zirâ’at
Meger kim ol durur asl-ı felâhat*

İbrahim İbn-i Bâlî, *Hikmet-nâme I* (Altun, 2017: 384)

“Ziraat dedikleri tür, galiba çiftçiliğin aslı odur.”

1.2.4. Çiftçiliğin Esasları

Keyûmers’ten sonra padişah olan Huşeng’in niteliklerinin anlatıldığı bölümde yer alan beyitte halka çiftçilik usulünü onun öğrettiği belirtilmektedir:

*Halka ol öğretti resm-i kişt-kâr
İlm-i tıbb hem andan oldı âşikâr*

Ahmedî, *İskendername* (Akdoğan, 2018: 316)

“Halka çiftçilik usulünü o öğretti ve tıp ilmi de ondan ortaya çıktı.”

1.3. Hayatına Dair Çeşitli Kesitler

1.3.1. Davarın Ekin Tarlasına Girmesi

Hüsrev ü Şîrîn’de (Tavukçu, 2018: 237) Perviz’in babası Padişah Hürmüz kötü iş yapan kimsenin yaptığı işten dolayı ceza göreceğini ilan edip bütün ülkeyi

bilgilendirmişti. Daha sonraki beyitlerde bu kötü hâller sayılır. Bu kötü işlerden biri de davarı ekin tarlasına salıp çiftçiyi ah ile feryat ettirmektir:

Nidâ itdürmüşidi Hürmüz-i şâh

Kamu iklîmini kılmışdı âgâh

“Hürmüz şah, ilan ettirmişti, bütün ülkesini haberdar etmişti.”

Ki vâÿ ol kimseye kim ola bed-kâr

Ere bir kimseye fi linden âzâr

“Kötü işli olan ve fiilinden bir kimseye incitme dokunan kimsenin vay hâline,”

Gire gasbile âher hânesine

Veyâ meyl eyleye bir dânesine

“Başkasının evini zorla alıp oraya giren veya onun bir tanesine (tohumuna) meyledenin (vay hâline).”

Yahod bir kimsenün bâğına gire

Sebebsiz meyvesin zulmile dire

“Yahut bir kimsenin bahçesine giren sebepsiz meyvesini zulümle toplayanın (vay hâline).”

Yahod salub tavârın geşt-zâra

Sala dihkânları âhile zâra

“Yahut davarını ekin tarlasına salıp çiftçileri ah ile feryada düşürenin (vay hâline).”

Ana bir vechile idem siyâset

Ki her kişi ala andan nasihat

Ahmed-i Rıdvân, *Hüsrev ü Şîrîn* (Tavukçu, 2018: 237)

“Ona (bu şekilde kötü davranışlar sergileyen) herkesin ibret alacağı bir şekilde ceza vereceğim.”

1.3.2. Ekininin Haset Konusu Olması

Hikmet-nâme'nin ikinci cildinde kötü insanın özellikleri sayılırken kimsenin ekininin bitmesini istememesi bu niteliklerden biri olarak dikkati çeker:

Dilemez kimsenün bite ekini

Tutupdur sanki fellâh-ıla kini

İbrahim İbn-i Bâlî, *Hikmet-nâme II* (Şeylan, 2018: 134)

“Kimsenin ekininin bitmesini istemez. Sanki çiftçi ile kin tutmuştur.”

1.3.3. Mallarının Yağmalanması

Osmanlı İmparatorluğu'nda köylü-çiftçi her zaman devletin koruması ve gözetimi altında olmuştur. Bu sebeple herhangi bir zümrenin egemenliği altına girmemiştir. Köylü-çiftçinin, herhangi bir konu için devletin çeşitli kurumlarına başvurup şikâyet etme hakkı bulunmaktaydı. Daha doğru bir ifadeyle devletten adaletin yerine getirilmesini talep etme hakkına sahipti (Akyılmaz, 1999: 46). Bu genel prensip ile alakalı olmak üzere Osmanlı idaresi ile köylü-çiftçi kesimi ilişkilerini konu alan bir beyit örneği aşağıda yer almaktadır. Mehmet Emin Paşa'nın Diyarbakır'a atanması

dolayısıyla kaleme alınan tarihte yer alan bu beyitte onun gücü kudreti tavsif ediliyor. Çiftçilerin yağmalanan mallarını isterse yağmacılardan geri alabilecek güce sahip bir paşadır:

*Mübâşirden ve ger tazmîn için emr etse dihkâna
Hubûbâtın cerâd-ı münteşirden eyler istirdâd*

Lebîb (Kurtoğlu, 2017: 249)

“Mübaşirden, çiftçilerin zararını tazmin etmelerini isterse, çiftçilerin hububatını yağmacılardan geri alır.”

Ahmed-i Rıdvan'ın, *Hüsrev ü Şîrîn* (Tavukçu, 2018: 243-44) adlı eserinin bir bölümünde şehzadenin adamlarından, yakın dostlarından birinin yanılıp bir bahçeye girdiği, şarabın etkisiyle birkaç elma topladığı, yediği elmanın onun hırsını arttırıp zihnine de verdiği fenalıkla, çiftçinin sakalını yolduğu, elinden zorla hurmasını aldığı anlatılmıştır. Bu sırada deve çobanları da uykuya varmış. Develer de gidip bir bahçeye girmiş. Zarar verip o bahçeyi yıkmış. Sanırsın ki ateşle hepsini yakmış. Çiftçi, Perviz'e gelip durumunu anlatmış ve padişahın adalet istemiş: “Ağaçlarda ne varsa, elma, hurma... Hepsini kulların yağma eyledi. Develerin de gelip bahçeyi yıktı. Çubuklardan sağlamını hiç bırakmadı, bundan başka o bahçe öksüzlerin, babasız ve annesiz dilsizlerindir.” Perviz bu sözü duyup öfkelenmiş. Canına keskin bir ateş kokusu sürüldü. O zaman derhal kullarını çağırdı. Bunlardan durumun ne olduğunu sordu. Olaylar bu şekilde devam eder. Burada çiftçilerin elma, hurma yetiştirmesi, bahçelerinin yağmaya uğraması, develerin bahçeye zarar vermeleri, çubukları kırmaları dikkat çekmektedir. Ayrıca bahçenin öksüzlere ait olması, çiftçilerin fakir oluşunun altını çizmek içindir. Aşağıdaki beyitler bu durumu hikâyeye etmektedir:

*Meger şeh-zâdeniün âdemlerinden
Katında hâsekî mahremlerinden*

“Meğer şehzadenin adamlarından huzurunda yakın dostu sırdaşlarından,”

*Birisi yanılıp bir bâğa girmiş
Meyün fi liyle birkaç elma dermiş*

“Birisi yanılıp bir bahçeye girmiş, şarabın etkisiyle birkaç elma toplamış.”

*Uzadub sîb-çün ol bih zekan dest
Siyâh itmiş iki bâdâmını mest*

“O ayva çene, elma için el uzatıp sarhoş iki bademini (iki badem gibi gözünü) karartmış.”

*Anun hırsını sîb idüb ziyâde
Dimâgını dahu vermiş fesâde*

“Onun hırsını elma arttırıp zihnine de fenalık vermiş.”

*Ki dihkânun tutub rîşini yolmuş
Elinden cebrile hurmâsın almış*

“Ki çiftçinin sakalını tutup yolmuş, elinden zorla hurmasını almış.”

Şütürbânlar dahu uyhuya varmış

Şütürler de varub bir bâga girmiş

“Deve çobanları da uykuya varmış. Develer de gidip bir bahçeye girmiş.”

*Ziyânlar eyleyüb ol bâğı yıkmış
Sanasın od urub ser cümle yakmış*

“Zarar verip o bahçeyi yıkmış. Sanki ateşle hepsini yakmış.”

*Geliüb Pervîze feryâd itdi dihkân
Didi şâhâ elünden dâd u efgân*

“Çiftçi, Pervîz'e gelip feryat etti. Dedi ki, ey padişah, senin elinden adalet ve feryatlar!”

*Agaclarda ne kim var sîb ü hurmâ
Kamusın kullarun eyledi yağmâ*

“Ağaçlarda elma, hurma, her ne varsa... Hepsini kulların yağmaladı.”

*Geliüb üstürlerin de yıkdı bâğı
Çubuklarda komadı hîc sâğı*

“Gelip develerin de bahçeyi yıktı, çubukların hiç sağlamını bırakmadı.”

*Husûsâ kim o bâğ öksüzleründür
Atasuz anasuz dilsüzleründür*

“Özellikle ki o bahçe öksüzlerindir, babasız ve annesiz dilsizlerindir.”

*İşidüb bu sözi hışm itdi Pervîz
Kokundı cânına bir âteş-i tîz*

“Pervîz bu sözü duyup öfkeleni. Canına keskin bir ateş kokusu sürüldü.”

*Kıyırdı kulları ol demde der-hâl
Su'âl etdi bulardan n'oldı ahvâl*

Ahmed-i Rıdvân, *Hüsrev ü Şîrîn* (Tavukçu, 2018: 243-44)

“O zaman derhal kullarını çağırdı. Bunlardan hâllerin ne olduğunu sordu.”

1.3.4. Orağıyla İlgili Edebî Tasvirler

Divan şiirinde hayattaki olumsuz olayların nedeni olarak bilinen feleğe çatma bilinen bir gerçektir. İbrahim Kabûlî (öl. 1591-1592) de nakledilen beyitte felekten söz ederken sosyal hayattaki çiftçi portresinden hareket etmektedir. Çiftçiler ekinlerini biçerken orak denilen eğri ve keskin bir alet kullanırlar. Şair, feleği çiftçi; yeni ayı ise şekli itibarıyla orak olarak tahayyül eder. Ona göre, felek çiftçisinin ömür kazancını/ürününü biçmesine şaşmamalıdır:

*Biçerse hâsıl-ı ʻömri ʻaceb mi
Felek dihkân u mâh-ı nev orakdur*

Kabûlî (Erdoğan, 2008: 594)

“Ömür kazancını/ürününü biçerse şaşılır mı? Felek çiftçi ve yeni ay oraktır.”

Çiftçinin elindeki orak ile ekinini biçme ritüelinden yola çıkan bir başka beyitte gaza çiftçiye, kahır/helak etme ise orağa teşbih edilir. Burada soyut kavramlar kahır ve

gazanın somut varlıklar orak ve çiftçiye benzetilmesi suretiyle somutlama yapılmaktadır. Gaza çiftçisi kahır orağı ile düşmanın ömür ekinini biçip deste deste yapmıştır. “Kişte” kelimesinin ceset anlamındaki “küşte” biçiminde okunması neticesinde beyitte iham sanatı ve okuyucu zihninde ise farklı çağrışımlar meydana gelmektedir:

*Dâs-ı kahr ile biçüp eyledi deste deste
Kişte-i ömr-i 'adûyı yine dihkân-ı gazâ*

Üsküdarlı Aşkî (Uzun, 2011: 162)

“Gaza çiftçisi kahır orağı ile biçip düşmanın ömrünün ekinini yine deste deste eyledi.”

1.3.5. Kalburu (Eleği)

Sehmî (öl. 1645), geceyi toprağa, yıldızlar topluluğunu harmana, feleği ise çiftçiye teşbih etmektedir. Bir gece manzarası çizilen beytin kompozisyonunun çıkış noktası felek çiftçisinin tahılları küçük taş ve topraktan ayırmak için kalbur/elek kullanması gerçekliğidir. Felek çiftçisi gece toprağından yıldızlar harmanını arındırmak/elemek için eline sanki kalbur/elek almış olarak resmedilir:

*Hirmen-i encümi sâf itmege gerd-i şebden
Aldı dihkân-ı felek destüne gûyâ gırbâl*

Sehmî (Dirican, 2007: 90)

“Gece toprağından yıldızlar harmanını arındırmak/elemek için felek çiftçisi eline sanki kalbur/elek aldı.”

1.4. Hayvanları

1.4.1. Gâv (Öküz)

Çeşitli meslek dallarından ve onların zorluklarından bahseden Gelibolulu Âlî (öl. 1600), aşağıya kaydedilen beyitlerde çiftçiliğin güçlüklerine değinir. Osmanlı döneminde gerçekleştirilen çiftçilik faaliyetlerinin güçlükleri gözler önüne serilmiştir. Aşağıdaki beyitte çift ve çubuğun (çiftçilik yapabilmek için gereken her türlü araç), daima çiftçinin yanında olması, vazgeçilmez bir yoldaşı olması, nefis öküzüne dost olması şeklinde yorumlanmıştır. Nefis, öküze bilhassa benzetilmektedir. Çünkü çiftin anlamlarından biri de toprağı işlemek, sürmek için beraber koşulan iki öküz ya da attır:

*Yâr olup gâv-ı nefse çift ü çubuk
Bir başunla ki olasın dihkân*

Gelibolulu Mustafa Âlî (Aksoyak, 2018: 483)

“Çift ve çubuk (çiftçilik yapabilmek için gereken her türlü araç) nefis öküzüne dost olup tek başına çiftçi olursun.”

Aşağıdaki beyitte şair, kendini hoş kokulu ot yiyene, diğer şairleri de herhangi bir ot yiyen öküze teşbih etmektedir. Hoş kokulu otlarla beslenen öküz, elbette sıradan ot yiyenden iyi olacaktır. Bunu da ancak çiftçi anlar. “Gâfil-i dihkân-tabî'at” ile kastedilen felek olmalıdır. Burada da çiftçiye olumsuz bir anlam yüklenmesiyle

Osman Kufacı

karşılaşmaktayız. Azmizâde Hâletî (öl. 1631), çiftçilerin öküzüye sahip olması ve öküzün kalitesinden anlaması gerçekliğinden yola çıkmaktadır:

*Bilür kadriüm meger ol gâfil-i dihkân-tabî'at kim
İder tercih gâv-ı 'anbere gâv-ı 'alef-h^wârî*

Azmizâde Hâletî (Kaya, 2017: 102)

“Tabiatı çiftçi gibi olan o gafil, galiba kıymetimi bilir, amber öküzüne ot yiyen öküzü tercih eder.”

Ahmed-i Rıdvan, *Hüsrev ü Şîrîn*'de Hüsrev-i Perviz'in hazinelerinin kökenini söz konusu ettiği bölümde “genc-i gâvî” de anlatmaktadır. O zamanlarda bir çiftçi yürüyüp, varıp ovada çiftini sürerdi. O münasebetsiz, çiftinin ardınca giderken sabanına birden bir halka geçer. Halkanın sağlam ayara sahip olduğunu görür. Halkayı bulduğu yeri eşeler. O yeri dibine ulaşıncaya kadar kazar. Hazineyi görünceye kadar yatıp dinlenmez. Orada sonsuz hazine bulur ki o yerde define çok imiş. İçerisinde elmastan satranç bulunur. Kimi elmas, kimi kırmızı yakut. Hem (farklı) çeşitli altın bulurlar. Yakutlar, inciler, lal ve elmas. Hepsinin adı belli oldu. Kiminin adı Şeddâdî, kiminin adı 'Âdî imiş... Gerçekte o avı (hazineyi) öküz aldığı/bulduğu için bu sebepten ona (o hazineye) (genc-i) gâvî demişler (Tavukçu, 2018: 466-467).

Atâyî (öl. 1635); çiftçinin öküzüne hıyanet (dolu) bakışının erkek aslanı kediden daha kötü edeceğini söylemektedir. Realite bağlamında çiftçilerin öküzlerine aslanların saldırısından söz etmek mümkündür:

*Gâv-ı dihkâne hıyânet nazarı
Gürbeden bed-ter ider şîr-i neri*

Nev'î-zâde Atâyî, *Sohbetü'l-Ebkâr* (Yelten, 1998: 251)

“Erkek aslanın, çiftçinin öküzüne hıyanet (dolu) bakışı onu kediden kötü eder.”

1.4.2. Şâhbâz (Doğan)

Doğan, diğer kuşlara nazaran heybetli bir görünüşe sahip avcı bir kuştur. Bu itibarla padişaha ait yüceliği ve kıymeti haizdir. Lakin avcı bir kuş olduğu hâlde çiftçinin kolu üzerinde bağlı olan doğan aciz ve zavallı bir vaziyettedir. Böyle bir konumda bulunması doğan kuşunun padişaha ait yüceliğin ve kıymetin ne olduğunu anlamasına yardımcı olmaktadır. Bu cümleden olarak doğan özgür olmadığı için padişaha ait kıymetin ne olduğunu idrak edebilmektedir. Osmanlı döneminde çiftçilerin avcılıkta kullanmak üzere doğan beslediği hakikati bağlamında beyit kurulmuştur:

*Anlamaz kadr-i bülend-i pâdişâhî noldığın
Şâhbâz üftâde-i âgûş-ı dihkân olmasa*

Bursalı İffet (Arslan, 2018: 74)

“Doğan, çiftçinin kucağındaki zavallı olmasa padişaha ait yücelik ve kıymetin ne olduğunu anlamaz.”

Kâtib-zâde Sâkîb (öl. 1716-1717) aşk bağlamındaki duygularını tabiattaki somut varlıklarla ifade etmektedir. Şair, leff ü neşr sanatı dolayısıyla hümayı, rakip; gönül avlayan ankayı ise çiftçi doğanı olarak hayal etmiştir. Çiftçi doğanı ise istiare yoluyla sevgiliye karşılık gelmektedir. Sevgilinin, rakibin yanında, onun istekleri doğrultusunda

hareket etmesi, avucunun içinde çiftçi doğanı olması şeklinde tasavvur edilmiştir. Bu durum; hümayya (rakibe) naz edenin gönül avlayan anka (sevgili) olduğu şeklinde yorumlanmıştır:

*Kef-i rakîbde çün şâh-bâz-ı dihkânı
Hümâyâya nâz iden ´ankâ-yı dil-şikâr dirîg*

Kâtib-zâde Sâkîb (Kırbıyık, 2017: 648)

“Rakibin avucunun içinde çiftçi doğanı vardır. Eyvahlar olsun ki, Hüma’ya naz eden, gönül avlayıcı ankadır.”

Şair; içerisinde bulunduğu hâli anlatırken çiftçilerin doğan beslemesi, bu şekilde avcılık yapması, çiftçi çocuklarının bu kuşlarla oyun oynaması realitesinden yola çıkmaktadır. Gönül bir doğandır ve çiftçi çocuklarının bir oyuncuğu hâline gelmiştir:

*´Arz iderken kâkülün agyâra sünbül desteyi
Kokladurken gayra bâğundan gül-i nâ-resteyi
Künc-i nisyânda bırakmak var mı bu dil-hasteyi
Almadun gitdün ele hiç hâtır-ı işkesteyi
Bâz-ı dil bâzîçe-i etfâl-i dihkân oldı gel*

Muvakkit-zâde Muhammed Pertev (Bektaş, 2004: 422)

“Senin kâkülün yabancılara sümbül destesini sunarken,
Başkasına bahçenden (henüz) yetişmemiş gülü koklatırken,
Unutma köşesinde bırakmak var mı bu gönlü hastayı,
Gönlü kırılmışı hiç ele almadın, gittin.
Gönül doğanı, çiftçi çocuklarının oyuncuğu oldu, gel.”

Vücdî (öl. 1612), kendi şiirinin çiftçi elinde zebun olmuş ve kıymeti bilinmemiş bir doğana benzeyeceğinden korkmaktadır:

*Düşe bir dil-hurâş u nâ-sâza
Döne dihkân elinde şeh-bâza*

Vücdî, *Hayâl ü Yâr* (Aydemir, 2017: 62)

“(Şiirim), bir yürek parçalayana ve kötüye düşüp çiftçi elindeki doğana benzer.”

1.5. Hikâye Kahramanlarından Biri Olarak Çiftçi

Nev’î-zâde Atâyî’nin, *Sohbetü’l-Ebkâr* (Yelten, 1998: 217-221) adlı eserinde “Dâstân-ı Pâdişâh-ı Belh ve Bâğbân-ı Gebr-i Pîr” (Yaşlı Mecusi bahçıvanı ve Belh padişahının destanı) adlı bir hikâye yer alır. Belh’deki şehzade, âlemi gizlice dolaşmak için bir semte uğrar. Yaşlılıktan dolayı boyu iki büklüm olmuş yaşlı bir Mecusi’nin bahçeye ağaç diktiğini görür. Şehzade, pire: “O nimetler başkasına kalacaktır. Başkası için bunca elem, zahmet niçindir?” sorusunu yöneltir. Yaşlı çiftçi gülererek: “Başkaları bize helva hazır etti. Biz de başkaları için yapsak, bunda ne hata var? Yarının sahibi var. Ama belki Allah o güne de ulaştıracak.” şeklinde cevap verir. Bunun üzerine şehzade “Ona sen ulaşırsan Zühre benden üç talak boş olsun.” der. Şehzade, ünlü bir padişah olur. Birçok sene geçtikten sonra dolaşmak için yine ağaçlık yere gider. “O çiftçi ve bahçe

hatırına gelir. Padişah, meyvelerin tamamının güzelleştiği, o cennet gibi bahçeyi görür. Bu sırada pir ise oturmuş, bahçenin güzelliğine bakıyormuş. Pir, padişahı görüp hürmet gösterir. Her ne kadar (o kişinin) padişah ve şehzade olduğunu bilmezse de pir, birçok taze meyve ile dolu tabak getirir. Padişah her tabağa lütuf ve cömertlik gösterip onu yanına davet eder. Mecusi, padişaha, bana meyve elde etmek için sabretmek farz oldu, demiş. Bunun üzerine padişah bu durumu sorar. Pir de: “Bu zayıf (pir kendisinden bahsediyor), bahçeyi gezerken, bir zarif genç gelir. Aciz kul meyve yiyemez diye, talak şartı ile yemin eyler. O cömertlik kaynağı! Gerçi o zamandan beri hangi yerlerde dir bilemem. Eski yeminin gereği olarak meyveden yemedim, Allah şahidimdir.” der. Cihan padişahı pirin sözlerini duyup yaşadıklarını ona açıklar. Bunun üzerine padişah, koca günahkârı vezir eyler. O da padişahın yardımını görüp zünnarını kesip ateşe atar. Yaşlı Mecusi, bahçeye yaptığı çabayı padişahın ülkesine (de) gösterip az zamanda ülkeyi bayındır hâle getirir. Burada çiftçinin olumlu bir nitelikte hikâyede yer aldığı görülmektedir:

*Pîr-i dihkân gülerek virdi cevâb
Didi iy taze nihâl-i şâdâb*

“Yaşlı ihtiyar gülerek cevap verdi. Dedi, ey taze fidan!”

*Hâtıra geldi o dihkân ile bağ
Hem anınla olman sühre vü lâg*

“O çiftçi ve bahçe hatıra geldi. Onunla maskaralık edip yüz göz olmayın.”

Nev’î-zâde Atâyî, *Sohbetü'l-Ebkâr* (Yelten, 1998: 219)

1.6. Mekânı

1.6.1. Köyde İkamet Etmesi

Edirneli Kâmî (öl. 1724), lügazında (bilmece) lügaz söyleyenin “Şehirde vardır, köyde yoktur.” dediğini haber verir. Bununla birlikte çiftçi sözcüğünün gönlünden geçmediğini belirtmektedir. Beytin kurgusu, çiftçilerin köyde yaşadığı gerçeğinden hareketle bina edilmiştir:

*Vardur şehirde köyde yok demiş o mülgüz gerçi kim
Hâtır-güzârı olmamış dihkân lafzı galiba*

Edirneli Kâmî (Yazıcı, 2017: 294)

“O bilmece gibi konuşan (lügaz söyleyen) şehirde vardır, köyde yoktur demiş. Galiba çiftçi sözcüğü onun hatırandan geçmemiş.”

1.6.2. Mekânının Toprak Olması

Larendeli Hamdî (16. yy), Sultan Süleyman övgüsünde kaleme aldığı şiirdeki iki beyitte çiftçiden hareketle bir imge tanzim etmiştir. Sultan Süleyman’ın düşmanı gökyüzüne yükselse de gelip yine onun eşiğindeki toprağı öpecektir. Bu iddiasına dayanak olarak, bir sonraki beyitte, çiftçinin ovada coşmasına karşın denize ulaştığında susmasını göstermektedir:

*Eger çekse ‘adûsı ser-ber-eflâk
Gelüp yine eşiğinde öper hâk*

Larendeli Hamdî, *Leylâ ile Mecnûn* (Abdel-Maksoud, 2004: 41)

“Eğer düşmanı gökyüzüne yükselse gelip yine eşiğinde toprağı öper.”

*K'eres gerçi biyâbânda ider cûş
Olur deryâya iriüşdükdê hâmûş*

Larendeli Hamdî, *Leylâ ile Mecnûn* (Abdel-Maksoud, 2004: 41)

“Çiftçi her ne kadar ovada çoşarsa da denize ulaştığında susar.”

1.7. Toplum İçerisindeki Konumu

1.7.1. Değersizliği, Cahilliği¹

Devletin siyasetnamelerde reayaya oldukça iyi bir nazarla baktığı görülür. Siyasetnamelerde; reayanın Allah'ın emaneti olduğu, iyi yönetilmesi, her türlü zulüm ve baskıdan, bilhassa aşırı vergilerden korunması gerektiği beyan edilir. Ayrıca reayanın zorla savaşa götürülmemesi, işiyle meşgul olması, bu şekilde üretimin düşmesine mani olunması, onlara karşı adaletli davranılması, bilhassa devşirme arasında adaletsiz muamelelerden, başta rüşvet hastalığından kaçınılması, vergi veren halkın fakirleştirilmemesi, böylece şehirlere göçlerin önlenmesi gerektiği dile getirilir. Şehirlere göçler önlendiği takdirde köylerin harap hâle gelmeyeceği düşünülür. Devlet, adaletnameler ve siyasetnameler aracılığıyla reayaya yapılabilecek haksızlıkların önüne geçmeye gayret ediyordu. Nitekim Osmanlı Padişahı Kanuni Sultan Süleyman mecliste bir gün yakın adamlarına “Âlemin velinimet kimdir?” diye sorar. Meclistekiler, bunun bizzat kendi olduğunu ifade ederler. Kanuni bu sözü kabul etmez: “Gerçek velinimet reyadır, onlar ziraat ve çiftçilik işlerinde huzuru ve rahatı kendilerine haram ederek, yetiştirdikleri nimetlerle bizi doyururlar.” şeklinde cevap verir. Bu şekilde reayaya karşı olan anlayışını ortaya koyar (Özcan, t.y.: 99-101'den naklen; Kazıcı, 2017: 146-147). Ancak şairlerin köylü-çiftçi sınıfına devlet ricalinin gözüyle bakmadıkları şiirlere yer yer yansımıştır.

Çiftçi-köylü hakkında olumsuz olarak geliştirilen kanaatlerden biri onun cahilliğine yöneliktir. Fahrî-i Celvetî'ye (öl. 1799) göre arifin kıymetini çiftçi-köylü bilmeyecektir. Zira altının değerinin ne olduğunu ancak kuyumcu anlar. Beyitte çiftçinin-köylünün cahilliği vurgulanır:

*‘Ârifün kadrini bilmez dihkân
Kadr-i zer nêdüğün anlar zerger*

Fahrî-i Celvetî (Alkan, 2015: 94)

“Arifin değerini çiftçi bilmez. Altının değerinin ne olduğunu kuyumcu anlar.”

Hakîkî (öl. 1488), dini konularda yeterince bilgili olmadığını edebî bir dille açıklamaktadır. Dinin mücevherinden anlayan (kuyumcu) olmadığını ve kendi durumunu izah etmek için çiftçi metaforuna başvurmuştur:

¹ Makale sınırlılıkları nedeniyle şairlerin çiftçi-köylüye bazı olumsuz yaklaşımlarının sebepleri üzerinde, metinlerde açıklayıcı bilgiler verilmiyorsa, durulmadı. Bu konunun bazı kısımlarını aydınlatması ve zihinlerdeki kimi soru işaretlerini gidermesi bakımından şu çalışmaya başvurulabilir: Köksal, M. Fatih (2016). “Divan Şiirinde Türk”, *Yâ Kebîkeç -Mecmualar Arasında-*. İstanbul: Kesit Yay., s. 29-76.

Osman Kufacı

*Kanda gevher-şinâs-ı dîn olmak
İy hakikî senün gibi fellâh*

Hakikî Yûsuf (Boz, 2017: 193)

“Ey Hakiki! Senin gibi bir çiftçinin dinin mücevherinden anlayan (kuyumcu) olmak nerede?”

Kara kelimesine *Yeni Tarama Sözlüğü*'nde (Dilçin, 1983: 125) “ayıp” ve “zenci” anlamları verilmiştir. Ancak beyitten bu kelimenin cahil anlamına geldiği anlaşılmaktadır. Işık veren güneşin parlaklığını körün anlayamayacağı gibi mücevherin kıymetini de cahil çiftçi-köylü idrak edemeyecektir. Çiftçiye/köylüye hiçbir şeyi kavrayamadığı için dolaylı olarak kör de denilmiştir:

*Tâb-ı horşîd-i ziyâ-bahşî amâ anlayamaz
Gevherin kadrini dihkân-ı kara anlayamaz*

Fahrî-i Celvetî (Alkan, 2015: 59)

“Işık veren güneşin parlaklığını kör anlayamaz. Mücevherin kıymetini cahil/zenci çiftçi anlayamaz.”

Kaydedilen beytin konusu “eşyanın kıymetini ancak erbabının anlayabilir.” şeklinde özetlenebilir. Altının değerini ancak kuyumcu, sözün değerini sözden anlayan ya da şairler bilebilir. İşte bu çerçevede 18. yüzyıl şairi Fennî (1745-1746), sevgili, âşık ve rakip üçlüsünü anlatabilmek için çiftçi-köylü örneğini verir. Naz mefhumunu keklige benzeterek somutlama yapar. Ayrıca sevgili açık istiare yoluyla naz kekligi olarak betimlenir. Beyitte kötümser rakiplerin naz kekligine yani sevgiline sahip olması konu edilir. Böyle bir durum tıpkı çiftçinin/köylünün eline doğan geçmesi gibidir. Doğan yırtıcı ve avcı bir kuş olduğu hâlde, çiftçinin/köylünün elinde aciz ve zavallı bir yapıya bürünmektedir. Dolayısıyla eşya bilen elinde değerli iken bilgisizin elinde kıymetini yitirmektedir:

*O kebg-i nâza mâlik olması agyâr-ı bed-bînün
Eline bâz girmek gibidur 'ayniyle dihkânun*

Fennî (Demirkazık, 2009: 491)

“Kötümser rakiplerin o naz kekligine sahip olması tıpkı çiftçinin eline doğanın geçmesi gibidir.”

Padişah zenginliğin ve ihtişamın sembolü olarak alıntılanan beyitte yer almaktadır. Padişahın zıddı olarak çiftçi-köylü acizliği simgelemektedir. Bilindiği üzere doğanlar av yapmakta kullanılan yırtıcı kuşlardır. Kol üzerinde tutulan doğanlar avlanılacak hayvanın üzerine salınmak suretiyle av yapılır. Söz kuşa teşbih edilmiştir. Padişah önceleri söz kuşunu elinin üzerinde tutmaktadır. Sonradan söz kuşu çiftçinin eline düşen zayıf ve kanatsız yani aciz bir doğana dönmüştür. Burada söz bağlamında çiftçinin/köylünün cahilliğine dikkat çekilmektedir:

*Döne murg-ı sühânun şâh eli üstünde iken
Dest-i dihkâna düşe bî-dem ü bî-per-bâze*

Vahdetî (Öztürk, 2006: 121)

“Padişahın eli üstünde iken söz kuşum çiftçinin eline düşen zayıf ve kanatsız doğana döner.”

Bir kişiyi konu edinen Edirneli Nazmî (öl. 16. yy), onun inatçılığını ve cahilliğini vurgularken çiftçi benzetmesi yapar:

*Nedurur dinleyemez hâl-i felâh
Ola nâdân o ki misl-i fellâh*

Edirneli Nazmî (Üst, 2011: 1542)

“Kurtuluş hâli nedir, dinleyemez. O, çiftçi gibi cahil olur.”

1.7.2. Ebter (Zürriyetsiz) Olması

Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat'ta (1997: 200) kelimeye “kuyruğu kesik [hayvan]”, “zürriyetsiz ve hayırsız [adam].” ve “faydasız şey” manalarını vermiştir.

Larendeli Hamdî'nin Leylâ ile Mecnûn'unda İbni Selâm ile Leylâ evlenir. Ancak Leylâ'nın evlendiği hâlde kocasına meyletmediğini ve aralarında bir şey olmadığını öğrenen Mecnûn, Leylâ'ya sitemde bulunur. Bu bölümde geçen iki beyitte Mecnûn kendisinin makamının ova ve vadi olduğunu, evladı olmayan (zürriyetsiz) çiftçinin ektiğini kuşların gelip kendisinden topladığını söylemektedir. Burada “ol dihkân-ı ebter” tabiri ile kastedilen “felek” olmalıdır:

*Benüm sensüz makâmum deşt ü vâdî
Senün bensüz yirün gülzâr-ı şâdî*

Larendeli Hamdî, *Leylâ ile Mecnûn* (Abdel-Maksoud, 2018: 249)

“Sensiz benim yerim ova ve vadidir. Ben olmaksızın senin yerin, mutlu gül bahçesidir.”

*Hakikat benden ol dihkân-ı ebter
Ki ekdügin gelüp devşürdi kuşlar*

Larendeli Hamdî, *Leylâ ile Mecnûn* (Abdel-Maksoud, 2018: 249)

“Benden, doğrusu, zürriyetsiz çiftçinin ektiğini kuşlar gelip topladı.”

1.7.3. Hakir Görülmesi

Sultan Mahmud Han (öl. 1839) için kaleme alınan kasidenin ikinci ve üçüncü beytinde Osmanlılar ile İranlılar karşılaştırılmaktadır. İkinci beyitte İranlıların Keyânîler sülalesi, küçümsenmek için olmalı, çiftçiye benzetilmektedir:

*Pîşdâdîler fakat bir dâd ile meşhûrdur
Âl-i 'Osmân'ın cihânda dâdı hem ihsânı var*

“Pîşdâdîler (sülalesi) bir tek adalet ile meşhurdur. Osmanlıların (sülalesinin) ise dünyada adaleti ve ihsanı vardır.”

*Bir midir ankâ-yı kâf-ı madeletle mâgiyân
Anadolu'da Keyânîler gibi dihkânı var*

Keçecizâde İzzet Molla, *Mihnetkeşan* (Özyıldırım, t.y. : 310)

Osman Kufacı

“Güvercinler ile adelet kafının ankası bir midir? Anadolu’da Keyânî sülalesi gibi çiftçisi var.”

Her parmağa Hz. Süleyman’ın güç ve kudretinin sembolü olan yüzüğün yakışmayacağı çiftçinin elindeki zavallı doğanla örneklendirilmektedir. Malum olduğu üzere çiftçiler doğan vasıtasıyla avcılık yaparlar. Mühr ile bâz, engüşt ile kef arasındaki ilgi leff ü neşr sanatı oluşturmaktadır:

*Değil şâyeste her engüşte çün mühr-i Süleymânı
Misâl-i bâz-kef üftâde dihkâni-i sayyâd*

Şehdî (Bayındır, 2008: 153)

“Avcı çiftçinin elindeki/avucundaki zavallı doğan gibi her parmağa Süleyman’ın mührü yakışmaz.”

Gönlünü kendinden soyutlayan Yahyâ Nazîm (öl. 1726) tecrit sanatı yapmaktadır. Gönülden sırrını yabancıya açmaması istenmektedir. Buna sebep olarak eşsiz inci küpesinin çiftçilik kulağında garip olmaması gösterilir. Beyitteki “garîb” kelimesinin “kimsesiz, zavallı” ve “yabancı” anlamı, dihkân/çiftçi; “sırlı” anlamı ise râz/sır kelimesi ile ilgilidir. Ancak bu kelimenin öne çıkan anlamı “tuhaf”tır. Bu beyitte de çiftçi-köylüye karşı olumsuz bir tavır takınılmıştır:

*Râzîñi nâ-mahreme keşf itme ey dil olmasun
Gûş-ı dihkânîde mengûş-ı düir-i yektâ garîb*

Yahyâ Nazîm (Çakır, 2018: 644)

“Ey gönül! Yabancıya sırrını açma ki eşsiz inci küpesi çiftçilik kulağında garip olmasın.”

1.7.4. Hakir ve Rezil Olmalarının Sebebi

Hikmet-nâme’nin birinci cildinde (Altun, 2017: 383-384) “el-Hikâyetü fi erzaleti ehli felâhati” (Çiftçilerin Rezillikleri Hakkında Hikâye) başlığını taşıyan bir kısım yer alır. Burada, Hz. Peygamberin bir gün susamış olarak bir köye gidip su istemesi, köylülerin Hz. Peygamber’i tanımayıp su vermemeleri, sonradan askerler gelince köylülerin çokça su getirmeleri konu edilmektedir. Bu kıssadan yola çıkan şair, çiftçilerin hor ve rezil olmalarının nedeninin bu hadise olduğunu belirtir. Ayrıca çiftçilerin kin tuttuğu ve her millet içerisinde işlerinin haset olduğu dillendirilmektedir. Aşağıda yer alan beyitler zikredilen konu ile alakalıdır:

*Haberdür söylenür a’vâm içinde
Resûlu’llâh bir eyyâm içinde*

“Rivayettir, halk arasında söylenir. Hz. Peygamber bir gün,”

*Gazâvatdan gelürdi teşne leb ol
Varup bir kûye su itdi taleb ol*

“Susamış bir hâlde gazâlardan geliyordu. Bir köye varıp su istedi.”

*Resûli bilmeyüp ol kûyun ehli
Su virmediler ana gör bu fi’li*

“(Gelin) bu işi görün (ki) köyün ahâlisi Hz. Peygamberi tanımayıp ona su vermediler.”

*Birazdan geldi Hayder şâh-ı millet
Olara kıldı bir a'zam siyâset*

“Birazdan kavmin başı Hz. Ali, gelip onlara büyük ceza verdi.”

*K'anı görüp getürdiler 'azîm âb
Temâmet leşker içinde ...*

“Onu tamamen asker içerisinde görüp büyük su getirdiler.”

*Gör imdi bu müriüvetsüz ekinci
İçürmez su yimese zahm renci*

“Gör, şimdi bu insanıyetsiz ekinciye gör, eziyet yarası çekmese su içirmez.”

*Elinde isbehînün görse debbûs
Düşer eline ayagina ider bûs*

“Askerin elinde topuzu görse eline düşer, ayağını öper”

*Demür dübûs olsa mûm olurlar
Sipâhî göricek muhkem olurlar*

“Demir topuz olsa, mum gibi olurlar. Asker görünce adamakıllı olurlar.”

*Virür havf itdüğine hânnumânı
Yidürmez hakk-îçün bir pâre nânı*

Korktuğuna evi, barkı teslim eder. (Ama) Allah (rızası) için bir parça ekmeği yedirmez.”

*Resûle lutf-ıla virmediler âb
Sipâhî kıldılar gark-ıla gark-âb*

“Hz. Peygambere güzellikle su vermediler. (Sipahiye ise o kadar su verdiler ki neredeyse) askeri suya boğdular.”

*Dimiş dâyim Hudâ iy kavm-i bâgî
Gidermesün baş u gözden çomağı*

“Allah, ey azgın kavim! Baş(ınızdaki) ve göz(ünüz)den değnek eksik olmasın, demiş.”

*Sebeb bu oldu kim ehl-i felâhat
Zelîl oldu vü buldı erzeliyyet*

“Çiftçilerin hor ve rezil olmalarına sebep bu oldu.”

*Ekinci kînci dirler meselde
Kim işleri haseddür her milelde*

“Atasözünde ekinci kinci derler, zira her millette (çiftçilerin) işleri kıskançlıktır.”

*Diricek harîmini kesmüğünde
Komasa dâne öninde sonunda*

“Bahçesini topladığında önünde ve sonunda tane bırakmasa (yani ürününü telef etmeden toplayabilse)”

*Nihânu makta'un yimese kismet
Diyeydüm müflihûn anlarun ismin*

İbrahim İbn-i Bâlî, *Hikmet-nâme I* (Altun, 2017: 383-384)

“Kısmet(indeki mahsülün) sonunu gizlice yemese(lerdi), onların ismini kurtuluşa erenler (arasında sayar)dım. O topluluğun belli kesiminin sonu kısmet yemese”

1.7.5. Hasûd (Kıskanç) Olması

Aşk düzleminde kurgulanan beyitte rakip yerini çiftçiye bırakmıştır ve çiftçi “hasûd” (kıskanç) olarak vasıflandırılmıştır:

*Yâr olmaga kolaydı sana iy yâr
Yanunda hasûd olmasa o fellâh*

Edirneli Nazmî (Üst, 2011: 1566)

“Ey sevgili! Sana sevgili olmak kolaydı, yanında kıskanç o çiftçi olmasa.”

1.7.6. Sıkıntı Çekmesi

Adalet hakkında Hüdhüd’e soru sorulan kısımdaki beyitte çiftçinin dünyada kaderden sıkıntı çektiği, tarladan ambarına hazine ulaştırdığı bildirilmektedir:

*Yirde dihkân ez-kader renc iledür
Tarladan anbârına genc iledür*

Gülşehrî, *Mantku't-tayr* (Yavuz, 2018: 132)

“Yeryüzünde çiftçi kaderden sıkıntı çekmektedir. Tarladan ambarına hazine ulaştırır.”

1.8. Zirai Faaliyetleri

1.8.1. Ağaçları Sınıflandırması ve Ağaç Dikmesi

Hikmet-nâme'nin ikinci cildindeki beyitte çiftçilerin ağaçları sınıflandırmasından söz edilir:

*Felâhat ehl[i] dimişdür haberde
Meger koz agacı sınıf-ı şecerde*

İbrahim İbn-i Bâlî, *Hikmet-nâme II* (Şeylan, 2018: 22)

“Nakledilen sözde çiftçiler şöyle demiştir: Ağaç türü içinde ceviz ağacı”

Yine *Hikmet-nâme*'nin ikinci cildinde “El-latîfe” başlığını taşıyan bölümde bir çiftçinin kayısı ağacı dikmesi üzerine hikâye anlatılmaktadır:

*Hikâyetdür ki bir fellâh idüp iş
Kılur bir mahlede gars-ı mişmiş*

İbrahim İbn-i Bâlî, *Hikmet-nâme II* (Şeylan, 2018: 25)

“Anlatılır ki bir çiftçi iş edip bir yerde kayısı ağacı dikermiş.”

1.8.2. Arpa ve Buğday Yetiştirilmesi

Mirî arazi, sadece hububat tarımı gerçekleştirilen ve tarla olarak kullanılan arazidir. Bağ ve bahçeler, bu tür toprağın dışında kalır. Çünkü büyük kitlelerin geçimi büyük oranda hububat ekimine, başka bir ifade ile buğday ve arpa ekimine dayanır. Darlık ya da açlık, hububat ekim veya hasadındaki noksandan kaynaklanır (Kazıcı, 2017: 138). Köylü-çiftçinin hububat ziraatıyla uğraştığı bilgisinden hareketle Gürcü Mehmet Paşa'nın (öl. 1665) keskin kılıcının bulutundan kâinat tarlasına damla damlasa, çiftçinin arpası ve buğdayının sonsuza kadar başı koparılmış (tanesi ile sapı ayrılmış) olarak büyüyeceği vurgulanmaktadır. Çiftçiler büyüyen arpa ve buğdayın sapı ile tanesini ayırırlar ve o şekilde insanların istifadesine sunarlar. Vezir Gürcü Mehmet Paşa'nın kılıcı, çiftçilik mesleği erkânı gereği ele alınmıştır:

*Olsa ebr-i hüsmâm-ı ser-tîzi
Mezra'-ı kâ'inâta katre-çekân*

Malatyalı Şehrî (Demirel, 2017: 49)

“Keskin kılıcının bulutundan kâinat tarlasına damla damlasa,”

*Ser-bürîde olırdı bâlîde
Tâ ebed gendüm ü cev-i dihkân*

Malatyalı Şehrî (Demirel, 2017: 49)

“Çiftçinin arpası ve buğdayı sonsuza kadar başı koparılmış olarak büyürdü.”

1.8.3. Bitkilerle ve Ağaçlarla İlgilenmesi

Gelibolulu Âlî, kendisine/yazdığı şiirlere değer verilmediğini orijinal olarak addedilebilecek bir imge ile açıklar. Ona göre çiftçi, otu kendisinin şairlik kudretinin baharından üstün görmektedir. Çünkü o; bahtsız, meyvesi olmayan bir ağaçtır. Beyitte çiftçi, istiare yoluyla feleği karşılamaktadır. Çiftçinin (felek) meyvesiz ağaçtan bitkiyi üstün görmesi hadisesini içerisinde bulunduğu hâle dayanak yapmıştır:

*Giyâhı yeg göre dihkân bahâr-ı tab'umdan
Ne nahs baht dıraht-ı bürîde-rahtam ben*

Gelibolulu Mustafa Âlî (Aksoyak, 2018: 1321)

“Çiftçi, otu benim tabiatımın baharından üstün görür. Ben ne bahtsız, meyvesi olmayan (eşyası kesilmiş) bir ağacım.”

Bitkinin toprak içerisinde yetişmesinin şartı, çiftçinin toprağı parça parça etmesi, yani sürmesidir:

*Çâk çâk itmese anı fellâh
Çekmez ana nebât-ı zer'a salâh*

Vücutî, Hayâl ü Yâr (Aydemir, 2017: 270)

“Çiftçi onu (toprağı) parça parça etmese ekilmiş bitki toprak içerisinde yetişmez.”

1.8.4. Harman

Türkçe Sözlük'te (*Türkçe Sözlük*, 1998: 949) harman kelimesinin “Tahıl demetlerinin üzerinden düven geçirilerek tanelerin başaklarından ayrılması işi.” ve “Bu işin yapıldığı yer veya mevsim.” anlamları konumuzla alakalıdır. Varka vü Gülşah adlı eserde savaş tasvirinin yapıldığı bölümde, savaşta yere düşen baş ve beden bir demet gibi yayılmıştır. Bu durum, çiftçiye benzetilen kılıcın harman yayması olarak varsayılmıştır:

*Demed gibi döşendi baş ile ten
Kılıç dihkâmı ol gün yaydı hürmen*

Defter Emîni Mustafa Çelebi, *Varka vü Gülşah* (Yıldız, 2018: 230)

“Baş ile beden demet gibi yayıldı. Kılıç çiftçisi o gün harman (dövülmek için bir araya getirilmiş ekin demetleri yığını) serdi.”

Varka vü Gülşah adlı mesnevîde Şah Anter, hisarda askerlerin coşkusu karşısında endişelenir ve bu sevincin kaynağını araştırır. Bu kısımdaki beyitlerden birinde felek çiftçiye benzetilmekte ve felek çiftçisinin harman yakmasından bahsolunmaktadır. Anlaşılan o ki biçilen ekinlerin yanması ya da otların yakılması resmedilmektedir:

*Nedür bâ'is olan işbu sürûra
Meger çıkdı Kelîmullâh Tûra*

“Bu sevince sebep olan şey nedir? Sanki Hz. Musa Tur dağına çıktı!”

*Ya yandurdı felek dihkâmı hürmen
Ya şevkindan yanar vâdi-i Eymen*

Defter Emîni Mustafa Çelebi, *Varka vü Gülşah* (Yıldız, 2018: 285)

“Ya felek çiftçisi harmanı yaktı ya da arzusundan Eymen vadisi yanıyor?”

Türk edebiyatının önemli şairlerinden Fuzûlî aşağıdaki beytinde güzel bir hüsn-i talil örneği sunmaktadır. Güneş battığında gökyüzünde beliren yıldızları, hayali ve güzel bir sebeple izah eder. Güneş batıp gökte görünenler yıldız değildir, gök çiftçisinin gündüz toplanmış harmanını geceleyin Fuzûlî'nin ah(rüzgâr)ı dağıtmıştır. Şiddetli rüzgâr estiğinde harmanın dağılması hadisesi edebiyat potasında imgeye konu olmuştur:

*Gün batıp yıldız çıkar sanman ki gök dihkânının
Gece âhum dağıdır gündüz yığılmış hürmenin*

Fuzûlî (Akyüz vd., 1990: 241)

“Güneş batıp yıldız çıkar sanmayın ki gök çiftçisinin gündüz toplanmış harmanını geceleyin ahım dağıtır.”

1.8.5. Toprağa Tohum Ekmesi

Belirli bir tapu rejimine göre köylü ailelere tahsis edilen çiftliklerde (tarım arazisi) köylü öküzü, sabanı ve tohumuyla bağımsız bir işletme ünitesi olarak toprağı bizzat kendisi işlerdi (Kazıcı, 2017: 135). Çiftçinin en önemli ziraat araçlarından biri tarlasına ektiği tohumlardır. Divan şiiri metinlerinde bu araçtan da bahsedilmiştir. “Fi'l-matariyyâti” başlığını taşıyan bölümde İbrahim İbn-i Bâlî, yağmur yağışı ve

yeryüzündeki değişimleri resmetmektedir. Bu bölümde yer alan aşağıdaki beyitte çiftçinin tohum ektiği dile getiriliyor:

*Zebercedler bitürmege mezâri'
Zemîne lülüler tohm ekdi zârî'*

İbrahim İbn-i Bâlî, *Hikmet-nâme* I (Altun, 2017: 82)

“Tarlalar, zümrütler yetiştirmek için yere inciler, çiftçi ise tohum ekti.”

Çiftçilerin tarlaya ekin ekmesinin konu edildiği bir başka beyit de Mu'înî'ye aittir:

*Ni 'aceb ger aslı dinse kónsa fer'
Nitekim tohm eker ol zerrâ'-ı zer'*

Mu'înî, *Mesnevî-i Murâdiyye* (Yavuz, 2007: 29)

“Eğer kökü söylense dalı bırakılsa buna şaşılmaz. Nitekim ekin çiftçisi tohum eker.”

Türk edebiyatının önemli şairlerinden Fuzûlî (öl. 1556), Cafer Bey övgüsünde kaleme aldığı kasidedeki şu beytinde onun adaletini yüceltmektedir. Onun adaletinin yüceliği ve etkisi çiftçi örneği ile tasvir edilmiştir. Onun zamanında çiftçi kara toprağa arpa tanesini atsa Ülker takımyıldızı (gibi çok) başak elde etmektedir. Başağın Ülker takımyıldızına benzetilmesi çokluğundan dolayıdır:

*Zihî âdil ki devrânında dihkan tîre topraga
Bıraksa dâne-i cev hûşe-i pervîn kılar hâsıl*

Fuzûlî (Akyüz vd., 1990: 100)

“Ne güzel adil ki zamanında çiftçi kara toprağa arpa tanesini atsa Ülker takımyıldızı (gibi çok) başak elde eder.”

2. Çiftçiye Benzetilen Unsurlar

2.1. Ağyar/Rakîb (Rakipler)

Edirneli Nazmî, sevgilinin yanında bulunanları bir çiftçi topluluğuna teşbih eder. Çiftçiye kötü bir anlam yükleyen şair, içlerinde adam gibi bir adamın olmadığını ileri sürer:

*Yok bir âdem gibi âdem içlerinde Nazmiyâ
Yârun agyârını gördüm bir alay-ı fellâhmış*

Edirneli Nazmî (Üst, 2011: 2981)

“Ey Nazmî! İçlerinde bir adam gibi adam yok. Sevgilinin yanındakileri gördüm, bir çiftçi topluluğu imiş.”

Divan şairinin önemli tiplerinden olan rakip (Aydın, 2018: 102) de aşağıdaki beyitte çiftçi olarak tahayyül edilmiştir.

*Kolına ala seni seyr ide lâyük mü rakîb
Şâh-bâzı ne revâdır ala dihkân eline*

Hüdâyî (Demiralay, 2007: 205)

2.2. Kudret (Sahibi Olan Allah)

Çiftçi, vakti geldiğinde tarlasına dâne (tane/tohum) eker, bu tohumun olgunlaşmasını, yetişmesini bekler. Bu düsturdan yola çıkan şair, tenasüp sanatını da gözeterek, kudret sahibi olan Tanrı'yı çiftçiye benzetir ve onun güzellik tarlasına sevgilinin beninin tanesi gibi bir tane ekmediğini öne sürer:

*Habbe-i hâlün gibi dihkân-ı kudret ekmedi
Kişt-zâr-ı hüsne ey meh hâsılı bir dânei*

Cenâbî Ahmed Paşa (Kesik, 2018: 218)

“Ey ay gibi parlak sevgili! Kudret çiftçisi güzellik tarlasına senin beninin tanesi gibi bir taneyi ekmedi.”

Çiftçiler-Köylüler meyve vermeleri için ağaçları sularlar, budarlar, çeşitli bakımını gerçekleştirirler. Güç sahibi olan Allah da kullarını beslediği için açık istiare ile “Kudret çiftçisi” olarak nitelendirilmiştir. Şair, ne yaprak ne dal ne gölge ne meyvesi olduğunu belirterek hiçbir işe yaramadığı hâlde kudret çiftçisinin (yani Allah'ın) kendini yeryüzünde niye beslediğine şaşırılmaktadır:

*Ne berg u şâh ne sâye ne mîvem var 'aceb bilmem
Beni dihkân-ı kudret şu zemîn üzre niye besler*

Hanyalı Nûri Osmân (Ayдын, 2009: 965)

“Ne yaprak ne dal ne gölge ne meyvem var. Acaba bilmiyorum kudret çiftçisi beni şu yeryüzünde niye besler?”

2.3. Aşk

Çiftçilerin ürün elde etmek ümidiyle her tarafa, hatta taş sayılabilecek yerlere tohum ekmeleri, her dönem rastlanabilecek toplumsal bir vakıadır. Azmizâde Hâletî, sosyal hayattaki bu hakikatten yola çıkarak metafor oluşturmaktadır. Şair, kendi hislerini daha iyi anlatabilmek için dış dünyadaki yaşananları örnek göstermektedir. Leff ü neşr sanatı vasıtasıyla beyitteki kelimeler arasında anlam ilişkisi kurulmaktadır. Kendi gönlünün katı yürekli sevgiliden merhamet ummasını, aşk çiftçisinin çalışmak suretiyle taştan ürün beklemesi şeklinde açığa vurur:

*Dil-ber-i dil-sahtdan merhamet ister gönül
Hâsıl umar sengden sa'y ile dihkân-ı 'ışk*

Azmizâde Hâletî (Kaya, 2017: 376)

“Gönül, katı kalpli dilberden merhamet ister. Aşk çiftçisi çalışmak suretiyle taştan ürün bekler.”

2.4. Cihân

Behiştî'nin (öl. 16. yy), kendi nazm gücünü övdüğü bölümde gönül, tarlaya; çiftçi de dünyaya benzetilmiştir. Bu teşbihte çiftçi tarlayı sulamaktadır. Dünya da gönül tarlasını şarapla sulamakta ve (tarlaya benzeyen gönlünü) mutlu etmektedir:

*Cihândur bu dihkân u dihkân-nejâd
İder gönlünü âb-gîneyle şâd*

Behiştî Ahmed, *İskender-nâme* (Ayçiçeği, 2014: 495)

“Bu, çiftçi ve çiftçi tabiatlı olan dünyadır. Gönlünü kadehle mutlu eder.”

2.5. Dil (Gönül)

Şairlerin, aşk gibi soyut kavramları tabiattaki somut varlıklarla açıklama arzusu aşağıya alıntılanan beyitte de görülür. Aslında bu durum şiir sanatı için söz konusudur. İlk mısradaki, kara sevdaya düşmüş gönlün, sevgilinin yan bakış okunun gelmesini ümit ettiği söyleniyor. Bu duruma, leff ü neşr yoluyla çiftçinin gözünün sabah akşam yağmur beklentisi içerisinde olması örnek verilmektedir:

*Her dem dil-i şûrîde okun geldüğün ister
Bârân gözedür şâm u seher dâde-i dihkân*

Azmizâde Hâletî (Kaya, 2017: 453)

“Her zaman karasevdalı gönül senin okunun geldiğini ister. Nitekim çiftçinin gözü sabah akşam yağmur bekler.”

Sâdık (öl. 16. yy), dünyaya ait soyut duygularını çiftçilerin çalışma biçimleriyle izah etmeyi yeğlemiştir. Soyut olan gönül ve ümit kavramları çiftçi ve tohuma benzetilmek suretiyle somutlama yapılmıştır. Gönlünün dünyada herhangi bir arzusuna erişemediğini divan şiirinin kuralları ve estetiği çerçevesinde edebî dille tasvir etmektedir. Şairin gönül çiftçisi o kadar (çok) ümit tohumu ekmıştır. Buna rağmen dünya tarlasında bir tane bile arpa elde edememiştir. Şair duygularını paylaşırken çiftçilik mesleğinin kaideleri ile edebiyatın ilkelerini beyitte buluşturmuştur:

*Şol kadar dihkân-ı dil ekdi ümîdi tohmını
Mezra'-ı âlemde hâşıl itmedi bir dâne cev*

Sâdık (Sunal, 2014: 501)

“Gönül çiftçisi o kadar ümit tohumu ektiye de dünya tarlasında bir tane arpa elde etmedi.”

2.6. Felek, Çerh

Kaydedilen beyit de çiftçilik bilgisi ve çok güçlü bir gözlem sonucunda kaleme alınmıştır. Talih, harman yeri olarak farz edilmiştir. Çiftçinin tabiatı, insanlara zulmeden, onları muratlarına erdirmeyen felektir. Beyitte çiftçilerin yabancı olmayan kuşlar besledikleri hakikatinden yola çıkılmıştır. Şair, bahtsızlığını tasvir etmek için çiftçilik mesleğini gözlemlemiş ve çeşitli teşbihlerle hâlini açığa vurmuştur. Şair Hâletî, felek tarafından talihsizliğe uğratıldığını, talihin harman yerinin felek tabiatlı çiftçisinin tanıdık bir kuşu olsa da kuşyemini kendisine vermediği şeklinde, şairane bir şekilde beyan eder:

*Dişkân-ı felek-hilkat-i hurmen-geh-i ikbâl
Murg-ı Harem olsam da bana virmeye dâne*

Azmizâde Hâletî (Kaya, 2017: 525)

“Talih harman yerinin felek tabiatlı çiftçisi harem kuşu olsam da yemi bana vermez.”

Çiftçi, felek olarak hayal edilir. Çiftçi, feleğe teşbih edilerek olumsuz bir anlam yüklenmektedir. Çiftçiler bilindiği gibi buğday, yulaf gibi ekinlerin tanelerini sapından

Osman Kufacı

ayırır. Felek çiftçisi de sevgilinin yanağındaki “ben” tanesinden âşığı ayırıp onu mahvetmiştir. Beyitte “dâne” kelimesinin “tohum” anlamı çiftçi ile iham-ı tenasüp sanatı meydana getirmiştir:

*Dâne-i hâl-i ruh-ı yârdan ayrı düşürüp
Beni dihkân-ı felek hâk ile yek-sân itdi*

Azmizâde Hâletî (Kaya, 2017: 563)

“Felek çiftçisi sevgilinin yanağındaki “ben” tanesinden ayırıp beni yerle bir etti (tamamıyla ortadan kaldırdı).”

Feleğin bir çiftçi olarak tasavvur beyitlerden biri de aşağıya kaydedilmiştir. Beyitte çiftçilik mesleğinin esasları düşünülerek zengin bir imge ve çağrışım gücü oluşturulmaktadır. Çarh kelimesinin “felek” anlamı ile felek kelimesi arasında iham-ı tenasüp sanatı yapılmaktadır. Çiftçiler, başak ile tanelerini ayırırlar. Bu taneler buğday, yulaf, arpa hâline gelmekte ve insanların yeme ihtiyaçlarının giderilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Felek çiftçisinin çarkı/çıkırığı harman (arpa, buğday gibi tahıl tanelerinin başaklarından ayrılması işi) yapacağı, ancak (böyle bir durumda) muhatabın vücudunda hazmetme gücü, ağzında ise dişinin kalmayacağı ifade edilmektedir. Beyitte dünya düzeninin değişmesinin insanın zararına olduğu, böyle olmasa feleğin kurulu düzene müdahale edebileceği açıklanmaktadır:

*Senünçün hurmen eyler çarhu dihkân-ı felek ammâ
Tenünde kuvve-i hâzım dehânunda dişün kalmaz*

Bursalı İffet (Arslan, 2018: 45)

“Felek çiftçisi, çarkı senin için harman eyler ama senin vücudunda hazmetme gücü, ağzında ise dişin kalmaz.”

“Kışt-zâr”, “dâs”, “mezra” çiftçilikle ilgili kelimeler olup Diyarbakırlı Hâmî'nin (öl. 1747) beytinde tenasüp sanatı yapılmaktadır. “Çerh”, “âlem”, “hilâl” sözcükleri ise kozmoloji alanıyla ilgisi sebebiyle tenasüp meydana çıkmaktadır. Dünyanın bir tarla olarak düşünüldüğü beyitte, ikamet etmenin mümkün olmadığı söylenmektedir. Buna sebep olarak da felek çiftçisinin sevgilinin hilalini (kaşını) ömür tarlasına orak (tuzak) etmesi gösterilmektedir:

*Ne mümkündür ikâmet mezra'-ı âlemde ey Hâmî
Hilâlün çerh-i dihkân kışt-zâr-ı ömre dâs itmiş*

Diyarbakırlı Hâmî Ahmed (Yılmaz, 2011: 207)

“Ey Hâmî! Âlem mezrasında (ekilecek tarlasında) ikamet etmek mümkün değildir. Felek çiftçisi senin hilalini (kaşını) ömür tarlasına orak (tuzak) yapmış.”

2.7. Hak Âşığı Kul

Allah aşkıyla dolu olan kul, ibadet tarlasını gözyaşları ile sulamaktadır. Nitekim çiftçi ektiği tohumdan yağmur olmazsa verim elde edemez. Burada ibadetin tarlaya, gözyaşının da yağmura benzetilmesi nedeniyle gönlü Allah aşkı olan kul, çiftçi olarak varsayılmıştır:

*Mezra'-ı tâ'ati eşk-ile svar her lahza
Bî-matar hâsılı sûd itmez ekinden harrâs*

Edirneli Nazmî (Üst, 2011: 1441)

“İbadet tarlasını gözyaşı ile her an sula. Çiftçi, ektiği tohumdan yağmur olmadan ürün elde etmez.”

Yukarıdaki beyitte yer alan imgenin bir benzerine aşağıdaki beyitte rastlanır. Münacat içerisinde yer alan beyitte yağmur yağması dolayısıyla çiftçilerin hasatlarının halis (saf) olması realitesinden hareket edilmiştir:

*Bâg-ı vücûd içre olan hâr u has
Pâk ola göz yaşı ile çün Eres*

Gelibolulu Mustafa Âli, *Riyazü's-salîkîn* (Aksoyak-Arslan, 2018: 86)

“Vücut bahçesi içerisinde olan çalı çırpı, gözyaşı ile çiftçi(nin mahsulü) gibi temizdir.”

2.8. Hayrat (İyilikler, Hayırlı İşler) Yapacak İnsan

İstiare tarikiyle dünyanın bir tarla olarak görülmesi neticesinde hayırlı, iyi işler yapacak insan da çiftçiye teşbih edilir. Hayrat (hayırlı işler) yapacak çiftçinin tarlasının dünya olduğu belirtilmektedir:

*‘Ârifün bostâmdur bil ki cihân
Bunda olur zîrâ ki bostân-ı cinân*

Mu‘înî, *Mesnevî-i Murâdiyye* (Yavuz, 2007: 497)

“Bil ki dünya arifin bahçesidir. Çünkü cennetlerin bahçesi burada olur.”

*Mezra´ı zerrâ´ı hayrâtun budur
Menba´ı cemmâ´ı zellâtun budur*

Mu‘înî, *Mesnevî-i Murâdiyye* (Yavuz, 2007: 498)

“Hayrat (iyilikler, hayırlı işler) çiftçisinin tarlası budur. Suçların boynuzsuz koyununun kaynağı budur.”

2.9. Hikâye Anlatıcısı

Fuzulî'nin (öl. 1556) *Leylâ ve Mecnun* adlı eserinde de çiftçi-köylüye tesadüf edilir. Veys Paşa'nın övgüsünden sonra olaya geçişin sağlanacağı ve olayın anlatılacağı yerin başlangıcında bulunan iki beyitte Fuzulî, eserin anlatıcısını “Dihkân-ı hadîka-i hikâyet”e yani hikâye bahçesinin çiftçisine benzetir:

*Dihkân-ı hadîka-i hikâyet
Sarrâf-ı cevâhir-i rivâyet*

*Ma´nî çemenine gül tikende
Söz riştesine güher çekende*

Fuzulî, *Leylâ ve Mecnun* (Doğan, 2008: 106)

(Hikâye bahçesinin bahçıvanı, anlam çimenine gül (fidanı) diktiğinde ve rivayet cevherlerinin sarrafı, söz ipliğine inci dizdiğinde;)

Fars asıllı olduğu bilinen İsfehanî (H. 284-356), *Kitabı el-Eganî*'si ile Araplar arasında Leylâ hakkında bilinen gerçekleri de ilk defa yazıya geçiren kişidir. (Abdelmaksoud 2004: 8-11, 23, 54'ten naklen, Yılmaz-Gezer, 2018: 3). Leylâ ve Mecnûn hikâyesini ilk defa Ebulferec İsfehânî (356/967) ilmî gerçeklere bağlı kalınarak nakleder. Altı yüzyıl sonra Fuzûlî bu tarihçinin ismini mesnevisinde açıkça vermez. Fakat "Dihkân-ı fasîh-i Fârsî-zâd" (Doğan 2008: 232) ibaresi ile ona işarette bulunur (Yılmaz, 2017'den naklen; Yılmaz-Gezer, 2018: 3).

"Bu Leylî ahvâlınden bir haberdır ve ma'sûk-ı âşık-pîşe etvârından bir eserdür" başlığı altında yer alan bölümde Ebulferec İsfehânî, Fars asıllı fesahat çiftçisi olarak anılır:

*Dihkân-ı fasîh-i Fârisî-zâd
Bu gülşene beyle tikdi şimşâd*

Fuzulî, *Leylâ ve Mecnun* (Doğan, 2008: 232)

"Fars asıllı fesahat bahçivani, bu gülşene şimşir ağacını şöyle dikti."

2.10. İd (Bayram)

Felekler, mezraa/tarım arazisine; neşât/sevinç, ekine; bayram ise çiftçiye benzetilmiştir. Güneşin sarı renkli hüzmesi ise altın orak olarak tasavvur edilmiş olmalıdır. Bir çiftçinin tarlasına ektiği ürünleri orakla biçmesi esnasından kompoze edilen beyitte bayram neşesi ile çiftinin tarlasından ürün alması arasında psikolojik ilişki göze çarpar. Nasıl bir çiftçi ekini biçmek/elde etmek için tarlaya geliyorsa bayram çiftçisi felek de toprağında neşe/sevinç ekini hasılatını toplamak için altından orak alıp gelmiştir:

*Hâsıl-ı kişt-i neşâtı mezra'-ı eflâkde
Dirmek için geldi zerrîn dâs alup dihkân-ı id*

Üsküdarlı Aşkî (Uzun, 2011: 176)

"Bayram çiftçisi felek toprağında neşe/sevinç ekini hasılatını toplamak için altından orak alıp geldi."

2.11. Kılıç

Varka vü Gülşah adlı eserde savaş tasvirinin yapıldığı bölümdeki beyitte savaşta yere düşen baş ve beden bir demet gibi yayıldığı dillendirilir. Bu durum çiftçiye benzetilen kılıcın harman yayması olarak hayal edilmiştir:

*Demed gibi döşendi baş ile ten
Kılıç dihkâmı ol gün yaydı hrmen*

Defter Emîni Mustafa Çelebi, *Varka vü Gülşah* (Yıldız, 2018: 230)

"Baş ile beden demet gibi yayıldı. Kılıç çiftçisi ol gün harman (dövülmek için bir araya getirilmiş ekin demetleri yığını) serdi."

2.12. Mecnûn

Edirneli Nazmî, Mecnun ile kendini aşk bağlamında kıyaslamaktadır. Şair, kendisine kıyasla Mecnun'un bir yaban ya da dağda çiftçilik yapan birisi olduğu kanaatini taşır:

*Sana nisbet bir kara evlidurur Leylî güzel
Bana nisbet dahı Mecnûn bir yabân fellâhdur*

Edirneli Nazmî (Üst, 2011: 2151)

“Ey güzel, senin güzelliğin yanında Leyla, bir kara (tenli) evlidir. Bana nispet de Mecnun bir yaban/ dağ çiftçisidir.”

2.13. Nefis

Aşağıdaki beyitte çiftçi kavramına kötü bir anlam yüklenmiş ve nefis-çiftçi imgesine yer verilmiştir:

*Nefs-ile zühhd itmegi sanma salâh
Nefs fellâhın helâk it bul felâh*

Mu’înî, *Mesnevî-i Murâdiyye* (Yavuz, 2007: 187)

“Nefs ile ibadet etmeyi dine bağlılık sanma. Nefis çiftçisini yok edip kurtuluş bul.”

2.14. Rüzgâr

Çiftçiler, başak ile tanelerini ayırırlar. Böylece tahullarını insanların istifadelerine sunarlar. Biçilmiş ekinler, harman alanına getirildikten sonra, sivri ucu aşağıya doğru gelecek biçimde çakmak taşı yerleştirilmiş yassı tahtalardan ibaret olan ve bir çift öküzle çekilen dövenlerle taneler saplarından ayrılırdı. Saman ile tanelerin birbirinden ayrılması için rüzgârdan yararlanıldığı da olurdu (Kazıcı, 2017: 132). Bu sosyal gerçeklikten yola çıkılan beyitte rüzgâr, başağın başını dağıtıp bozması (başak ile tanelerini ayırması) bakımından perişan bir çiftçi olarak kabul edilmiştir:

*Tagıtdı gâhî başın bozdu bâd sünbülenün
Esüp savurdu çü dihkân-ı bî-ser ü sâ mân*

Gelibolulu Mustafa Âlî (Aksoyak, 2018: 212)

“Rüzgâr bazen başağın başını dağıtıp bozdu. Perişan çiftçi gibi esip savurdu.”

2.15. Sipihr (Gökyüzü)

Yeni ay, şekil itibariyle orak olarak görülmüş, halkın ömrü de tarladan elde edilen mahsul olarak yorumlanmıştır. Bu hâliyle gökyüzü bir çiftçi konumundadır. Gökyüzü çiftçisinin yeni aya benzeyen orağını elinde bulundurması, halkın ömür mahsulünü biçeceğini haber vermesi olarak tahayyül edilmiştir:

*Hâsıl-ı ʿömrini halkun biçmege iş ârdur
Elde dihkân-ı sipihrün mâh-ı nevden dâsı var*

Süheylî (Harmancı, 2007: 286)

“Gökyüzü çiftçisinin elinde hilalden orağı var. (Bu durum) halkın ömür mahsulünü biçmek için bir haber vermedir.”

2.16. Şair

Celilî'nin (öl. 16. yy) *Leylâ vü Mecnûn* adlı eserinde “âgâz-ı destân” bölümünün ilk beytinde şair istiare yoluyla çiftçi olarak hayal edilmiştir:

*Hakkâk-ı dür-i rivâyet-i ışk
Dihkân-ı gül-i hikâyet-i ışk*

Celilî, *Leylâ vü Mecnûn* (Nas, 2018: 53)

“Aşk rivayeti incisinin saklayıcısı, aşk hikâyesi gülünün çiftçisi.”

*Bu resme deler dür-i rivâyet
Bu veche diker gül-i hikâyet*

Celilî, *Leylâ vü Mecnûn* (Nas, 2018: 53)

“Şu şekilde rivayet incisini deler ve hikâye gülünü diker.”

2.17. Zaman (Eyyâm, Rûzgâr, Dehr, Zamân, Devrân)

Azmizâde Hâletî, IV. Murad’a (öl. 1640) sunduğu arzuhâlinin 83. beytinde zamanı bir çiftçiye benzetir. Bu benzetmede zamanın Behram’ın kılıcını orak hâline getirdiği imajı etkili olmuştur:

*Ser-i a’ dânu kasd itmezse Behrâm
Kılıcın dâs ide dihkân-ı eyyâm*

Azmizâde Hâletî (Kaya, 2017: 83)

“Behram, (senin) düşmanının kafasını kesmeye niyetlenmezse zamanın çiftçisi onun kılıcını orak eder.”

Sevgilinin “ben”inin övüldüğü beyitte zaman çiftçisi onu binlerce güzellik harmanından seçmiştir. Beyitte, çiftçinin harmanda taneleri ayırması gerçeği vurgulanıyor:

*Bir dânedür o hâl ki dihkân-ı rûzgâr
Bin hurmen-i cemâlden itmişdür intihâb*

Azmizâde Hâletî (Kaya, 2017: 249)

“O ben bir tanedir ki zaman çiftçisi onu bin güzellik/yüz harmanından seçmiştir.”

Himmetin bir kılıca benzetildiği beyitte ümit bir ekin olarak görülmüştür. Arpa, buğday, yulaf gibi ekinler olgunlaştıktan sonra günümüzde kısmen orakla biçilir, eski zamanlarda ise tamamıyla biçilirdi. Ümit ekinine gayret kılıcını zamanın çiftçisi orak yapmıştır. Bu beyitte “Kış”, “dihkân”, “dâs” birbiriyle ve çiftçilikle alakalı kelimeler olarak göze çarpar:

*Ey Hâletî sen istediğün tîg-i himmeti
Kış-i ümîde eyledi dihkân-ı dehr dâs*

Azmizâde Hâletî (Kaya, 2017: 366)

“Ey Haleti! Senin istediğin himmet kılıcını, zamanın çiftçisi ümit ekinine orak eyledi.”

Çiftçilerin harman yaparken, tahılın tanesi ile sapını ayırırken, rûzgâr çıksa bile taneleri sağa sola sıçratmaması gözlemine şiirine yansıtan şair, bu gerçekliği kendi durumunu anlatmak için kullanmaktadır:

*Sarsar-ı âhumla virsen hürmen-i mâhu yile
Dâne sıçratmaz yine sana bu dihkân-ı zamân*

Nev'î-zâde Atâyî (Karaköse, 2017: 221)

“Ahımın fırtınasıyla ay harmanını mahvetsem, bu zaman çiftçisi yine de sana tane sıçratmaz.”

Çiftçiler, tohumu toprağın içine atarlar ve toprağın üstünü kapatırlar. Belli bir zaman geçtikten sonra bu tohumlar yeşillenir. Çiftçi, devrân (zaman; talih) olarak düşünölmüştür. Talihin çiftçisi âşığı tohum gibi toprağın altına attıktan sonra, (o tohum) toprakta yeşillendiğinde, sevgilinin zikrini gönünden düşürmeyeceğini iddia eder:

*Zikrünü dilden düşürmez sebze-i hâküm kaçan
Dâne-veş dihkân-ı devrân zîr-i hâk eyler beni*

Bâkî (Küçük, 1994: 434)

“Zamanın çiftçisi beni, tane (tohum) gibi toprağın altına attığında, toprağımın yeşilliği senin zikrini dilden/gönülden düşürmez.”.

Sonuç

Divanlarda ve mesnevilerde çiftçi-köylüye yönelik okumalar neticesinde çeşitli unsurların çiftçiye benzetildiği görölmüştür. Ağyar (rakipler), felek, çerh, Mecnûn, nefis, rüzgâr, sipihr (gökyüzü), zaman (eyyâm, rüzgâr, dehr, zamân, devrân) olumsuz anlamda; Allah'ın kudreti/sanati, aşk, cihân, dil (gönül), Hak âşığı kul, hayrat (iyilikler, hayırlı işler) yapacak insan, hikâye anlatıcısı, 'id (Bayram), kılıç, şair olumlu bir çağrışım oluşturacak bir biçimde çiftçiye, çeşitli sanatlar vasıtasıyla, benzetilmiştir. Ayrıca çiftçinin-köylünün metinlerde çeşitli ilgililerle beyitlerde mevzubahis edilmiştir. Şiirlerde çiftçi-köylü iktisadi özellikler, mesleği, hayatı, hayvanları, hikâye kahramanlarından biri olması, mekânı, toplum içerisindeki konumu, zirai faaliyetleri çerçevesinde ele alınmıştır. Yukarıda zikredilen hususlar perspektifinde şairler, edebiyat sanatının verdiği imkânlar ölçüsünde onların hayatlarını canlı tablolar hâlinde gözümüzde sergilemeye çalışmışlardır.

Mesnevilerde divanlara nispetle daha fazla çiftçi-köylü kavramına yer verilmiş, canlı betimlemeler de yapılmıştır. Çiftçi-köylüye dair yapılan bu çalışmada dikkat çeken en önemli husus şairler tarafından, bazı şiirlerde övgü kabilinden ifadeler bulunsa da bu kesimin hakir görülmesidir. Şairler, toplumun bu kesimini değersiz, cahil, ebter (kısır), kimsesizler, hakir ve rezil, kıskaç gibi sıfatlarla tavsif etmişlerdir. Bu durum Osmanlı toplumunun, en azından bir bölümünün, bir ferdi olan şair üzerinden çiftçi-köylü algısını da yansıtmaktadır. Bu algı, kimi benzetmelerde olumlu bir görüş olarak yer alsa da iyi bir bakış açısını aksettirmez. Köylünün hakir ve rezil olması Hz. Peygamber'e su vermemelerine bağlanır. Bundan dolayı çiftçinin-köylünün hor görülmesinin sosyolojik boyutunun kaynakları arasında dinî bir düşüncenin olduğu da söylenebilir. Bununla birlikte yukarıda zikredildiği üzere tarihî kaynaklarda devlet ricalinin bu kesim hakkında olumlu bir söylemi ve kanaati bulunmaktadır.

Kaynaklar

- Abdel-Maksoud, Belal Saber, (2004). *Leylâ ile Mecnûn Mesnevisinin Arap, Fars ve Türk Edebiyatı'nda Ele Alınış Biçimi ve Larendeli Hamdî'nin Eseri*. C. II. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akdoğan, Yaşar (t.y.). *Ahmedî, İskender-nâme*. (Erişim Tarihi: 19.02.2021), <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10667,ahmediskendernameyasarakdoganpdf.pdf?0>
- Aksoyak, İ. Hakkı ve Arslan, Mehmet (2017). *Riyazü's-salikîn*. (Erişim Tarihi: 19.02.2021), <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/57125,gelibolulu-mustafa-ali---riyazu39s-salikinpdf.pdf?0>
- Aksoyak, İ. Hakkı (2018). *Gelibolulu Mustafa Âlî Dîvânı*. (Erişim Tarihi: 18.02.2021), <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/58695,gelibolulu-mustafa-ali-divanipdf.pdf?0>
- Akyılmaz, Gül (1999). Osmanlı Devletinde Reaya Kavramı ve Devlet-Reaya İlişkileri. *Osmanlı* (Editör: Kemal Çiçek ve Cem Oğuz), 4, Ankara: Yeni Türkiye Yay., s. 40-54.
- Akyüz, Kenan vd., (1990). *Fuzûlî Divanı*. Ankara: Akçağ Yay.
- Alkan, Ahmet (2015). *Fahrî-i Celveti: Hayatı, Eserleri Ve Divanının Tenkitli Metni*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Altun, Mustafa (2017). *Hikmet-Nâme -I (1b-149a)*. (Erişim Tarihi: 19.02.2021), <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/56530,ibrahim-ibn-i-bali-hikmet-name-ipdf.pdf?0>
- Arslan, Mehmet (2018). *Bursalı İffet Dîvânı*. (Erişim Tarihi: 19.02.2021), <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59882,bursali-iffet-divanipdf.pdf?0>
- Ayçiçeği, Bünyamin (2014). *Behişti Ahmed Sinan'ın (Ö. 917/1511-12?) İskender-Nâme'si (İnceleme-Metin)*. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Aydemir, Yaşar (2017). *Hayâl u Yâr*. (Erişim Tarihi: 19.02.2021), <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/56189,vucudi-hayal-u-yarpdf.pdf?0>
- Aydın, Abdullah (2009). *Hanyalı Nûrî Osmân Ve Dîvânı*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aydın, Abdullah (2018). *Divan Şiirinde Rakip Portresi*. İstanbul: Kitabevi Yay.
- Ayverdi, İlhan (2020), *Kubbealtı Lugatı, Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı İktisadi İşletmesi.
- Bayındır, Şeyda (2008). *Şehdî Divanı*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Becermen, Cengiz (t.y.). *Klasik Dönem Osmanlı Vergi Sistemi ve Vergi Türleri*. Ankara: EPAMAT Basım Yayın.
- Bektaş, Ekrem (2004). *Muvakkit-zâde Muhammed Pertev Hayatı-Sanatı ve Dîvânı'nın Tenkitli Metni*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Boz, Erdoğan (2017). *Hakîkî Dîvânı*. (Erişim Tarihi: 18.02.2021), <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/55749,hakiki-divanipdf.pdf?0>
- Çakır, Mustafa Sefa (2018). *Yahyâ Nazîm Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin)*. Doktora Tezi. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çelik, Şenol (2012), Osmanlı Devleti'nde Reâyâ (Köylü-Çiftçi)- Yörük (Göçebe) Ayrımı ve İçel Sancağı Örneği. *History Studies International Journal of History*, S. 4, s. 91-108.

- Demiralay, Mehmet (2007). *Hüdâyî-i Kadîm (16. yy) ve Dîvânı İnceleme-Tenkidli Metin*. Yüksek Lisans Tezi. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demirel, Şener (2017). *Şehrî Dîvânı*. (Erişim Tarihi: 09.07.2021), <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56340,sehri-divanipdf.pdf?0>
- Demirkazık, Hacı İbrahim (2009). 18. YY. *Şairi Mustafa Fennî Dîvân (İnceleme - Tenkitli Metin - Dizin)*. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Devellioğlu, Ferit (1997). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Dilçin, Cem (1983). *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara: TDK Yay.
- Dirican, Elif (2007). *Sehmî Divanı İnceleme, Metin, Dizin*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Doğan, Muhammet Nur (2008). *Fuzulî Leylâ ve Mecnun Metin Düzyazıya Çeviri Notlar ve Açıklamalar*. İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Erdoğan, Mustafa (2008). *Kabûlî İbrahim Efendi, Hayatı, Edebî Kişiliği Ve Divanı (İnceleme-Tenkidli Metin-Dizin)*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gümüşçü, Osman ve Özünlü, Emine Erdoğan (2016). Osmanlı Devleti'nin "Resm-i Çift" Uygulamalarını Yeniden Düşünmek. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXI / 1, 2016, 177-217.
- Harmancı, M. Esat (2007). *Süheylî, Ahmed bin Hemdem Kethudâ, Dîvânı*. Ankara: Akçağ Yay.
- Karaboğa, Durmuş Volkan (2012). Klasik Dönemde Osmanlı Devleti'nde Tarıma Etki Eden Faktörler ve Bu Faktörlerin Ortaya Çıkardığı Sonuçlar. *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)*, Tarih Özel Sayısı, Volume: 5 Issue 6, December 2012, p. 313-327.
- Karaköse, Saadet (2017). *Nev'î-zâde Atâyî Dîvânı*. (Erişim Tarihi: 18.02.2021), <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/55734,nevi-zade-atayi-divanipdf.pdf?0>
- Karaman, Hayrettin vd., (2018). *Kur'an Yolu Meâli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.
- Kaya, Bayram Ali (2017). *Azmizâde Hâletî Dîvânı*. (Erişim Tarihi: 18.02.2021), <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/56159,azmizade-haleti-divanipdf.pdf?0>
- Kazıcı, Ziya (2017). *Osmanlı'da Toplum Yapısı*. İstanbul: Kayıhan Yay.
- Kesik, Beyhan (2018). *Cenâbî Dîvânı*. (Erişim Tarihi: 18.02.2021), <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/59983,cenabi-divanipdf.pdf?0>
- Kırbıyık, Mehmet (2017). *Kâtib-zâde Sâkıb Dîvânı*. (Erişim Tarihi: 18.02.2021), <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/56426,katib-zade-sakib-divanipdf.pdf?0>
- Köksal, M. Fatih (2016). Divan Şiirinde Türk. *Yâ Kebîkeç -Mecmualar Arasında-*. İstanbul: Kesit Yay., s. 29-76.
- Kurtoğlu, Orhan (2017). *Lebîb Dîvânı*. (Erişim Tarihi: 18.02.2021), <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/55756,lebib-divanipdf.pdf?0>
- Küçük, Sabahattin (1994). *Bâkî Dîvânı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- İnalçık, Halil (2009). *Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi*. İstanbul: Eren Yayıncılık.

- Nas, Şevkiye Kazan (2018). *Leylâ vü Mecnûn*. (Erişim Tarihi: 18.02.2021), <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58919,celili-leyla-vu-mecnunpdf.pdf?0>
- Özcan, Abdülkadir (t.y.). Osmanlı Siyasetnâmelerinde Reâyâ Hukuku. *Türklerde İnsanî Değerler ve İnsan Hakları (Osmanlı İmparatorluğu Dönemi)*. İstanbul.
- Öztürk, Yılmaz (2006). *17. Yüzyıl Şairlerinden Dimetokalı Vahdetî'nin Divan'ının Tenkitli Metni*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Özyıldırım, Ali Emre (t.y.). Keçecizâde İzzet Molla-Mihnetkeşân. (Erişim Tarihi: 09.07.2021), <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10694,kmmetinpdf.pdf?0>
- Pala, Cenk (1996). Osmanlı İmparatorluğu'nda Tarımsal Örgütlenme. *Ekonomik Yaklaşım*, 7 (21), 39-69.
- Şeylan, Ali (2018). *Hikmet-Nâme -II (149b-300a)*. (Erişim Tarihi: 19.01.2021), <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/56529,ibrahim-ibn-i-bali-hikmet-name-iipdf.pdf?0>
- Sunal, Arif (2014). *Sâdık Dîvânı (İnceleme-Metin)*. Doktora Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tabakoğlu, Ahmet. (2007). *Öşür. DİA. C. 34*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., s.-100-103.
- Tabakoğlu, Ahmet. (2016). *Osmanlı Mâlî Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yay.
- Tavukçu, Orhan Kemal (t.y.). *Ahmed Rıdvan'ın Hüsrev ü Şîrîn Mesnevîsi*. (Erişim Tarihi: 19.02.2021), <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10666,metinpdf.pdf?0>
- Türk Dil Kurumu (1998). *Türkçe Sözlük I-II*. Ankara: TDK Yay.
- Uzun, Süreyya (2011). *Üsküdarlı Aşkî Divanı Tenkitli Metin, Nesre Çeviri Ve 16. YY. Osmanlı Hayatının Divandaki Yansımaları*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Üst, Sibel (2011). *Edirneli Nazmî Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin)*. Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yakar, Halil İbrahim (2002). *Gelibolulu Sun'î Dîvânı ve Tahlili*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yavuz, Kemal (t.y.) *Mu'înî'nin Mesnevî-i Murâdiyye'si*. (Erişim Tarihi: 20.01.2021), <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10703,metinpdf.pdf?0>
- Yavuz, Kemal (t.y.). *Gülşehri'nin Mantiku't-Tayrı (Gülşen-nâme) -Metin ve Aktarma-*. (Erişim Tarihi: 15.01.2021), <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10686,metinpdf.pdf?0>
- Yazıcı, Gülgün Erişen (2017). *Kâmî Dîvânı*. (Erişim Tarihi: 18.01.2021), <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/55977,kami-divani-pdf.pdf?0>
- Yelten, Muhammet (1998). *Nev'î-zâde Atâyî Sohbetü'l-Ebkâr*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Yıldız, Ayşe (2018). *Varka ve Gülşâh*. (Erişim Tarihi: 20.01.2021), <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58903,defter-emini-mustafa-celebi-varka-ve-gulsahpdf.pdf?0>
- Yılmaz, Kadri Hüsnü (2011). *Hâmî Ahmed (Diyarbakrî) Divanı İnceleme-Metin*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yılmaz, Kadriye (2001). *İbrahim Tırsî ve Dîvân'ı, İnceleme-Tenkidli Metin-Sözlük*. Yüksek Lisans Tezi. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kadriye, Yılmaz ve Hatice, Gezer (2018). Fuzûlî'nin Leylâ ve Mecnûn'unun Kaynakları: Lilith'ten Leylâ'ya. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 43, s. 1-15.